

Gjøvik Gård

Gjøvik kommun, Innlandet fylke, Norge
Trädgårdsarkeologisk undersökning 2023
Aja Guldåker

Titel: Gjøvik Gård
Författare: Aja Guldåker
Kulturmiljörapport: 2024:18

Omslagsbild: Fylkesarkeolog Irene Skauen Sandodden mäter in schakt 1 i området kring ett befintligt stenbord. Fotografi taget 2023 från norr mot huvudgården i bakgrunden.

Upphovsrätt: Där inget annat är angivet, enligt Creative Commons licens CC BY

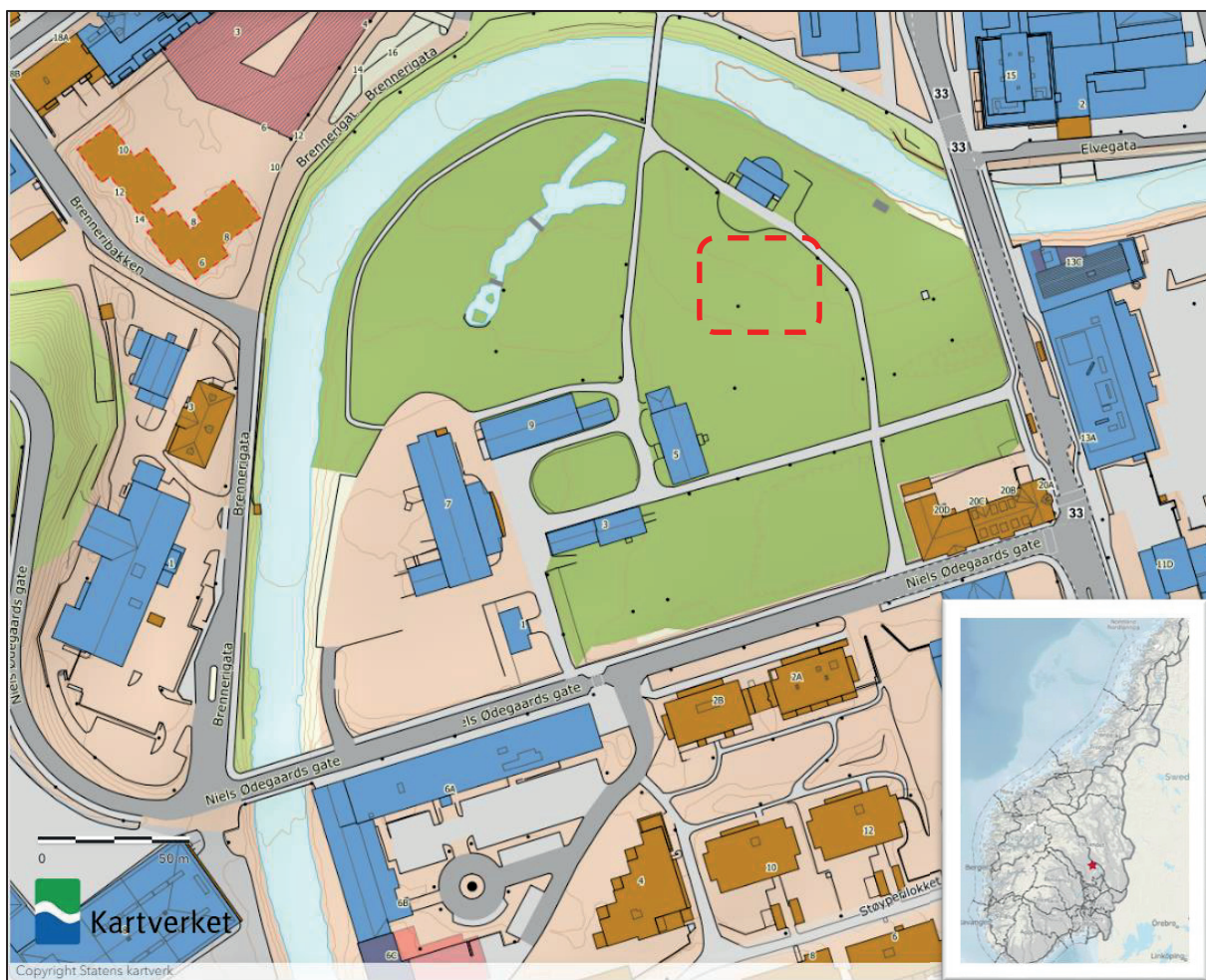
Innehållsförteckning

Sammanfattning	1
Inledning och bakgrund	2
Frågeställningar och mål	3
Historisk bakgrund och källmaterial.....	4
Historiska kartor.....	6
Historiska bilder	10
Historiska flygfotografier	15
Dagens situationsbild	17
Genomförande och dokumentation	22
Schakt 1	23
Schakt 2.....	26
Schakt 3.....	28
Schakt 4.....	32
Schakt 5.....	32
Fynd och grusprover.....	35
Resultat.....	40
Prydanläggningen i slutet av 1800-talet och kring år 1917	40
Prydanläggningen kring år 1937	43
Prydanläggningen kring år 1947 och 1953.....	45
Förslag på fortsatta åtgärder	47

Administrativa och tekniska uppgifter	48
Referenser	49
Bilagor.....	50
Bilaga 1. Plan- och sektionsritningar	51
Bilaga 2. Fyndlista	55
Bilaga 3. Makroskopisk analys av jordprover från trädgårdslämningar vid Gjøviks gård, Norge. Teknisk rapport av Jens Heimdahl, Arkeologerna – Statens historiska museer.....	57
Bilaga 4. Historiskt flygfotografi	62
Bilaga 5. Grusprover.....	63

Sammanfattning

- På uppdrag av Mjøsmuseet, via Heidi Froknestad, har en trädgårdsarkeologisk undersökning genomförts på Gjøvik gård, Gjøvik kommun i Norge. Gårdens huvudkanal antas ha anor från tidigt 1800-tal. I slutet av 1800-talet och tidigt 1900-tal tillkom en prydanläggning för att delvis igenläggas år 1961. Kulturens projektnummer är A_2023_0022.
- Fem schakt upptogs sammanlagt, men ett av schakten avbanades endast i ytan på grund av att närliggande träd med rotsystem skulle skonas.
- Resultatet från den trädgårdsarkeologiska undersökningen kunde påvisa att det har förekommit flera perioder i området kring den östra vattenanläggningen, norr om det som kallades huvudkanalen. Ursprungligen hade vattenanläggningen en naturlig botten av älvgrus och slänterna var satta med sten. Med tiden växte anläggningen igen och en omgestaltning innebar att ett tjockt lager av lera och stenar lades ovanpå. Efterhand växte anläggningen åter igen för att år 1961 igenläggas helt. Sannolikt berodde igenväxningsfaserna på att någonting i gårdens förvaltning hade förändrats, exempelvis åldrande ägare. Omgestaltning kan betyda att en ny ägare kommit till gården. Kanske kan detta spåras i räkenskaperna och således bidra till att datera förloppet.
- Flera makrofossilprover på framförallt bottensediment togs med mycket goda resultat. Med hjälp av jordproverna går det att få en bra bild av växtligheten i området, där det är tydligt att det periodvis varit en ganska tätbevuxen plats med vårtbjörk (lavlandsbjörk), rönn (skogsrogn) och gran som kantade vattnet. I området kring ett befintligt stenbord har sannolikt daggekåpa (mariakåpa) funnits i rabatterna, och i området för en liten ö blev det tydligt att förtäring av bland annat hallon (bringeboer), smultron (multeboer) och fikon (fiken) hade ägt rum. Fyndmässigt förekom skärvor av kaffekoppar, porslinsfat, ölstop samt glasbuteljer som visar att det i området för öarna pågått förnöjelser.
- I området för en av öarna, i schakt 5, påträffades även en plint av cement och sten, vilken sannolikt fungerat som en vattennivåreglerare, alternativt ett mindre vattenfall. På en karta daterad år 1937 finns flera markeringar som sannolikt motsvarar vattenregleringsområden.
- Det finns en stor potential att inhämta mer information kring trädgårdsanläggningens utformning genom tiderna. Bevaringsmässig finns välbevarade lager kvar vilket innebär att gångar, odlingsytor och vattenanläggningens utbredning och uppbyggnad finns kvar både väldigt ytligt under grässvålen och längre ned under fyllningsmassor. Förslag på vidare åtgärder är därför en markradarundersökning och därtill vidare arkeologiska undersökningar av framförallt gångsystemen och odlingsytor mellan damm och huvudkanal.

Figur 1. Den röda streckade markeringen visar undersökningsområdet på Gjøvik gård, Gjøvik kommun, Norge. Infällt i bild en positionskarta över Norge med platsen markerad med en röd stjärna (Topografisk norgeskart Kartverket.no, 2024).

Inledning och bakgrund

Mjøsmuseet har under ett flerårigt projekt haft för avsikt att restaurera och rusta upp dammen vid Gjøvik gård, Gjøvik kommun i Norge. Gårdens huvudkanal har troligen anlagts under tidigt 1800-tal, men en osäkerhet råder kring dateringen. Under slutet av 1800-talet och tidigt 1900-tal tillkom en prydanläggning för att delvis igenläggas år 1961. Den sista kvarvarande delen av anläggningen mellan gården och älven Hunnselva har ett stort kulturhistoriskt och bevarandevärde. Det har periodvis varit problem med att stabilisera vattennivån i dammarna. Under åren 2010, 2016 och 2020 har det gjorts inspektioner och mindre projekt med målet att uppnå en mer stabil vattenförsörjning och ta hand om den sista resten av vattensystemet i parken. Under år 2020 anlätades företaget Norconsult för att bedöma möjliga åtgärder. May Britt Håbjørg från Riksantikvaren meddelade då Mjøsmuseet att innan man sätter in åtgärder bör man ta reda på hur dammarna ursprungligen anlades och hur massorna såg ut under dem. Mjøsmuseet kom fram till att ett behov fanns för att öka kunskapen om anläggningens struktur och att samla

erfarenheter från andra liknande renoveringsprojekt för att bland annat veta vilka utmaningar som kan förekomma i samband med åtgärder i etablerade kantzoner. Hänsyn till de träd som står intill dammarna och deras rotsystem skulle också bedömas noggrant i förhållande till de föreslagna åtgärderna.

På Riksantikvarens uppmaning kontaktades Kulturen och Aja Guldåker för uppdraget att genomföra en trädgårdarkeologisk undersökning för att insamla information om den tidigare vattenanläggningen i det området som igenlades år 1961 (Kulturens projektnummer A_2023_0022). Undersökningen genomfördes i slutet av september år 2023.

Frågeställningar och mål

Frågeställningar med utgrävningsprojektet formulerades av beställaren Mjøsmuseet via kontaktperson Heidi Froknestad, landskapsarkitekt och projektledare. De två första punkterna var prioriterade.

- *Finne ut hvordan damanlegget på Gjøvik gård var bygd opp, anlagt antatt 1890, og hva slags masser som ligger under, hva slags tettingsmasser som er brukt, er det mulig å si noe om kantenens oppbygging.*
- *Finnes det spor etter stier i det aktuelle området, for eksempel inntil dammene? Hvordan var de evt. oppbygd, hvor brede og hva slags dekke hadde de.*
- *Eventuelt undersøke hvordan hovedkanalen fra 1810 er bygd opp, hvis tid*
- *Eventuelt undersøke overløpskanalen som også var anlagt 1810, hvis tid*

Mjøsmuseet och markägaren Gjøvik kommuns övergripande mål är att skapa en illusion och en visuell bild av dammen som den kan ha sett ut i början av 1900-talet när dammen hade den utformning och funktion som den var avsedd för.

Figur 2. Huvudbyggnadens norra sida, med planteringar i tysk stil i form av rabatter omgivna av gräsytor och gångar. Fotografi Aja Guldåker, september 2023.

Historisk bakgrund och källmaterial

Gjøvik gård, eller ursprungligen Nedre Gjøvik, är idag belägen mitt i centrum av tätorten Gjøvik på en meanderholme längs med Hunnselva. Gården uppfördes under tidigt 1800-tal på landsbygden av familjen som startade Norges första privata glasverk, Gjøviks Glasværk, som idag är en viktig del av Gjøviks industrihistoria. Glasverket grundades år 1807 av familjen Kauffeldt och spelade en avgörande roll i utvecklingen av tätorten Gjøvik som en industriell knutpunkt. Glasverkets placering var på Hunnselvas nordsida, medan den privata bostaden uppfördes på Nedre Gjøvik där det även fanns utrymme för en park och flera ekonomibyggnader. Den sista ägaren Alf Mjøen, generalkrigskommissarie, testamenterade egendomen år 1952 till kommunen för att skapa en viktig mötesplats för kommunens invånare. Alf Mjøen avled år 1956 och i samband med kommunens övertagande och fram till kommunens hundraårsjubileum år 1961 förvandlades den igenvuxna och förfallna parkanläggningen från ett privat område till ett offentligt. År 2008 blev både byggnaderna och parken fredat av Riksantikvaren för att bevara gården som en viktig kulturhistorisk anläggning från glassverkstiden i Norge. Parkens huvudstrukturer grundlades av Caspar Kauffeldt och hans fru

Ingeborg¹ då de köpte egendomen år 1804. Enligt Heidi Froknestad, som forskat på Gjøviks Gårds parkhistoria, kom Caspars föräldrar ursprungligen från Pommern i Tyskland. Fadern var förvaltare på det statligt ägda Biri glasverk, som etablerades år 1761 på storgården Svennes, som låg ungefär 30 km norr om Gjøvik. Caspar lärdes upp till glasblåsare och förrättningsman av sin far och fick besöka magasin i både Köpenhamn och i Christiania, liksom flera tyska glasbruk. Som 18-åring tog han över ledningen av glasbruket tillsammans med sin mor efter att fadern hastigt hade avlidit. Det statliga monopolen på glasbruksdrift upphävdes i Danmark/Norge under år 1803, vilket fick Caspar Kauffeldt att köpa Nedre Gjøvik, då gården hade egendomsrättigheter till Hunnselva och Mjøsstranda, vilket innebar viktiga resurser. Han lyckades även i ett tillägg få tillgång till arealer vid storgården Hunn på nordsidan av älven, där Gjøvik glasverk kom att etableras år 1807. Samtidigt påbörjades uppförandet av den privata bostaden i tidig empiristil och under åren 1810–11 kunde familjen flytta in i den vitkalkade byggnaden (Froknestad 2020:95ff).

En högst bidragande faktor till att Kauffeldt kunde anlägga både glasbruk och den privata bostaden med park var att Norge upplevde en högkonjunktur omkring år 1770–1807. Det fanns en hög efterfrågan på timmer i samband med det amerikanska frihetskriget och på inledningen av Napoleons krig i Europa. Ett stort ekonomiskt överskott hos överklassen i Norge bidrog till att flera kostsamma egendomar uppfördes med tillhörande parkanläggningar. Tack vare stora nätverk med den norska eliten kunde Kauffeldt hämta inspiration bland annat från Ankerfamiljen med dess gods Bogstad gård (Froknestad 2020:100). På Bogstad fanns anlagda dammar formade till ett "S" med en kaskad som skapade en speciell upplevelse i parken. Jan Peder Anker var dessutom frimurare, vilket innebär att det förmodligen fanns symboliska attribut i parken på Bogstad, som endast de invigda kände till och förstod (Olofsson Breckoff 2004). Huruvida det råder liknande omständigheter på Gjøviks gård får framtiden utvisa. Det finns idag inga uppgifter på att även Kauffeldt ingick i frimurarorden.

Huvudkanalen grävdes sommaren år 1811 för att leda vatten från floden Hunnselva till en ny anläggning med såg och kvarn i botten av dagens park. Informationen kommer från räkenskaperna för Gjøvik glasbruk, som återfanns år 1995. Kanalen grävdes upp för hand, och massorna lades ut på båda sidor så att slänten var minst 1 meter över terrängen på båda sidor. Detta delade parken i två delar (Froknestad 2020). Kanalen finns markerad på historiska kartor från 1857 till 1953. Elise Redse, som bodde hos sin farbror Alf på 1930-talet, beskriver kanalen som två meter djup och tre meter bred och att människor brukade bada i kanalen (Froknestad 2023).

Prydanläggningen, som är detaljerad på kartor från 1917 och 1953, konstruerades av Alf Mjøen. I ett brev beskriver han det som sina små naturvattenfall. Syskonbarn har också berättat att farbror Alf ledde en ström bort från floden, och i denna ström fanns en fördjupning där man kunde lägga sig och låta vattnet strömma svalt över kroppen när sommaren var varm. Detta kan ha etablerats någon gång mellan 1894 och 1899 (Froknestad 2023).

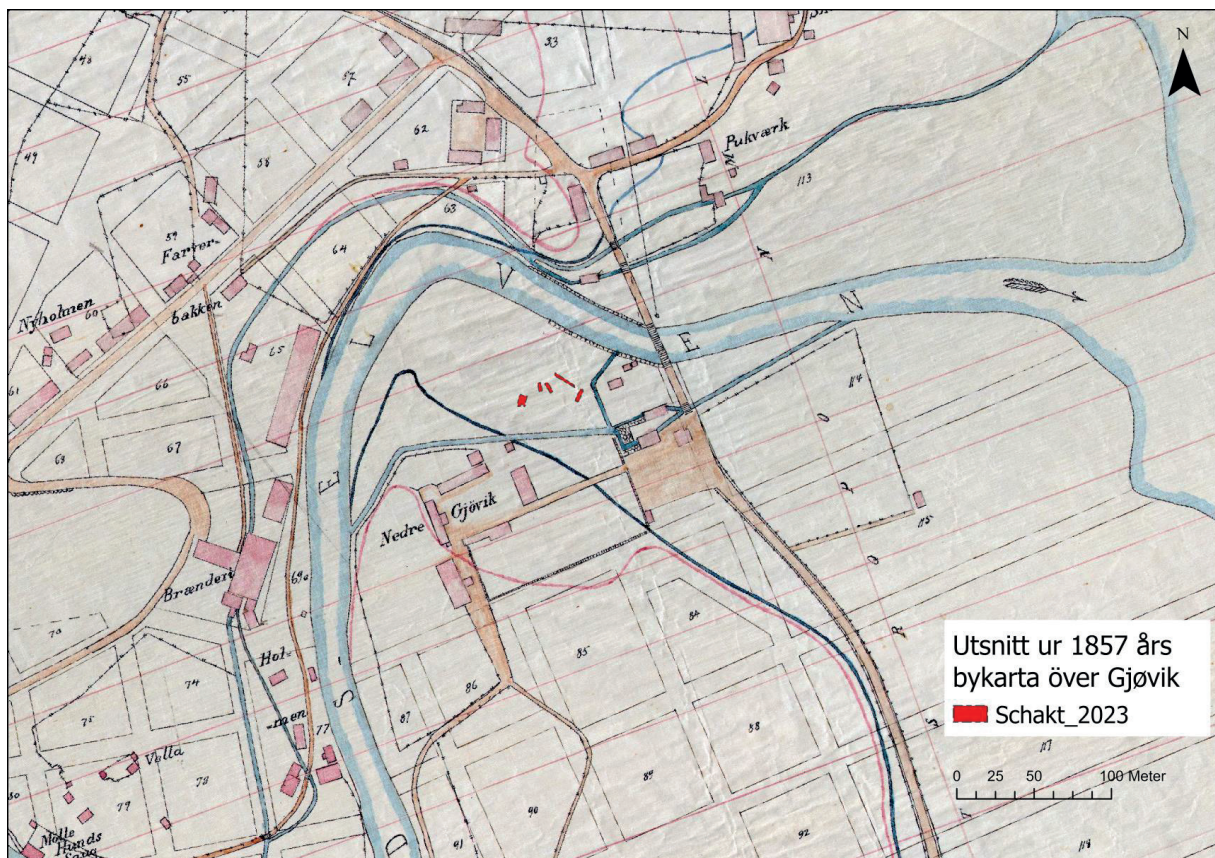
¹ Caspar Kauffeldt (1773–1843) och hans fru Ingeborg, född Lysgaard (1777–1859).

Enligt Claire Mjøen, Alf Mjøens svägerska, har Prydanläggningen en rik historia. Även om tiden för de stora festerna är förbi, minns hon hur hela sällskapet efter måltiden brukade gå med facklor genom parken. De såg Dreyfuss sitta och grubbla på sin djävulsö på en av Mjøens små öar. På en annan ö såg de en grekisk gudinna stå med en enorm fruktskål över sitt huvud (Froknestad 2023).

Kanalen förblev i stort sett oförändrad tills den fylldes igen omkring år 1960 efter många diskussioner. Gjøviks kommun ville förvandla denna övervuxna privata trädgård till en modern stadspark för stadens jubileum 1961 (Froknestad 2023).

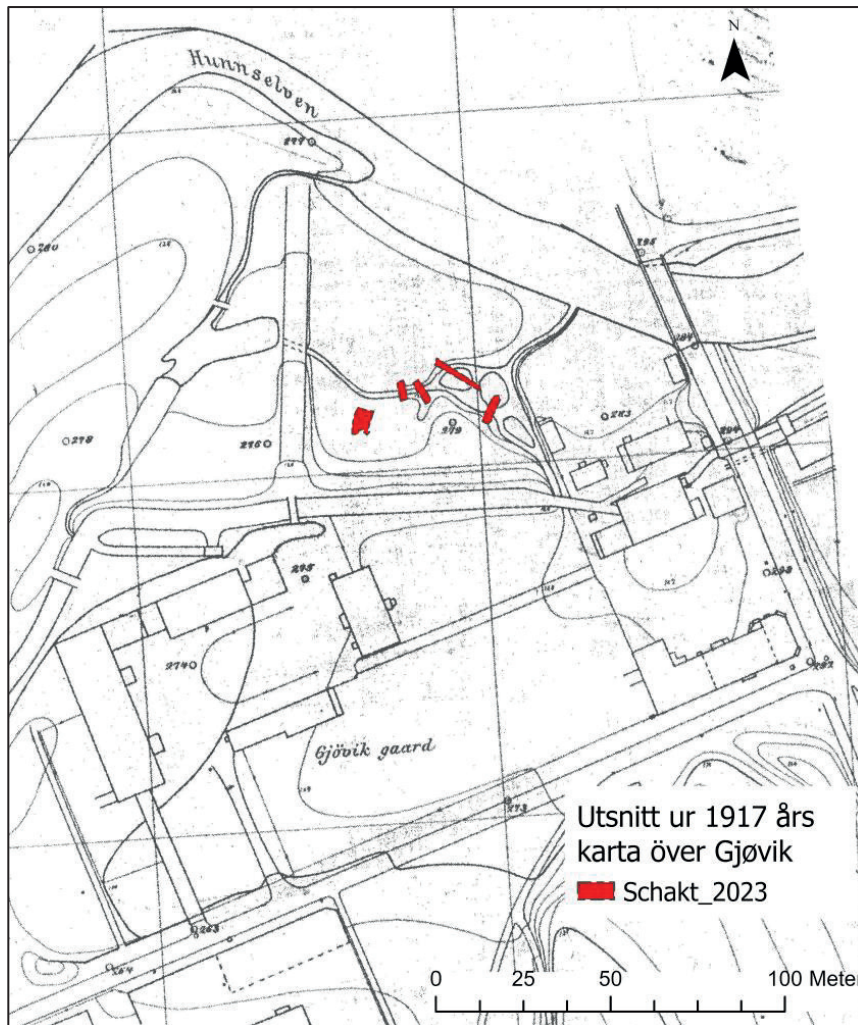
Historiska kartor

Via Heidi Froknestad på Mjøsmuseet har flera historiska kartor gjorts tillgängliga i samband med den trädgårdsarkeologiska undersökningen år 2023. Kartorna presenteras i rapporten rätt vända med norr uppåt och rektifierade mot dagens fastighetskarta, varvid text kan hamna på fel läsvinkel. Kartorna presenteras även mestadels beskurna med infällda schakt från 2023-års arkeologiska undersökning.

Figur 3. Detalj av karta från 1857 med stadsplan från omkring 1861. Huvudkanalen delar parken i två delar. Den trädgårdsarkeologiska undersökningen år 2023 markeras norr om kanalen med röd färg centralt i bilden (Gjøviks kommun, kartarkiv).

Den äldsta kartan är daterad från år 1857 och den visar gården Nedre Gjøvik med byggnader och vägar samt passager över Hunnselva. Den funktionella kanalen som grävdes för hand år 1811 syns ansluta från älven väster om gården och löper i nordöstlig orientering där den gör en knyck österut mot sågverket. Inga övriga detaljer rörande trädgården kan skönjas på kartan (figur 3).

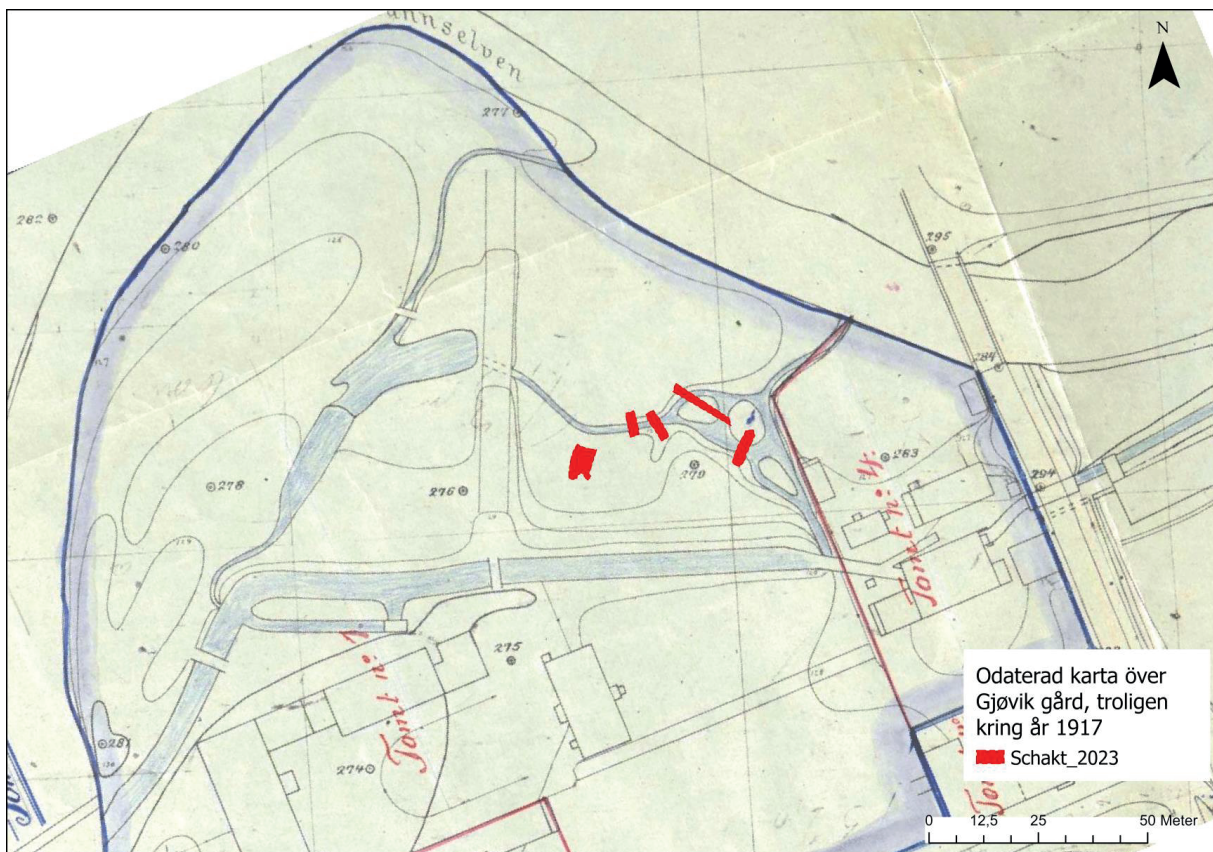

Figur 4. Karta daterad 1917. Den norra delen av trädgården ses nu uppdelad i en västlig och i en östlig del. En huvudaxel i nordsydlig orientering löper centralt. Ett vattensystem med passager tyder på att trädgården genomgått en omgestaltning eller utveckling. Den trädgårds-
 arkeologiska undersökningen år 2023 markeras norr om kanalen med röd färg centralt i bilden (Gjøviks kommun, kartarkiv).

Nästföljande daterad karta är från år 1917 och uppvisar en något högre detaljrikedom än kartan från år 1857 (figur 3 och 4). Utöver den funktionella kanalen finns nu det som ovan nämnts som *Prydanläggningen*. Delar av vattensystemet finns fortfarande kvar idag och består av grunda organiskt formade långsmala dammar med passager i form av broar med underliggande vattennivåavskiljare bestående av sten och cementbarriärer. En bred huvudaxel löper i nord-sydlig orientering norr om kanalen och delar således upp det nordliga trädgårdsområdet i en nordvästlig och en nordöstlig del. Det västra området består av ett utdraget vattensystem med olika bredd och systemet löper i svag nordöstlig orientering. En långsmal ö har tillkommit där huvudkanalens orientering löper österut. Centralt tycks en kulvert finnas under huvudaxeln då vattensystemet leds i österled. På den nordöstra delen av trädgården inleds vattensystemet av en bäck som övergår till ett område med tre öar i en damm med

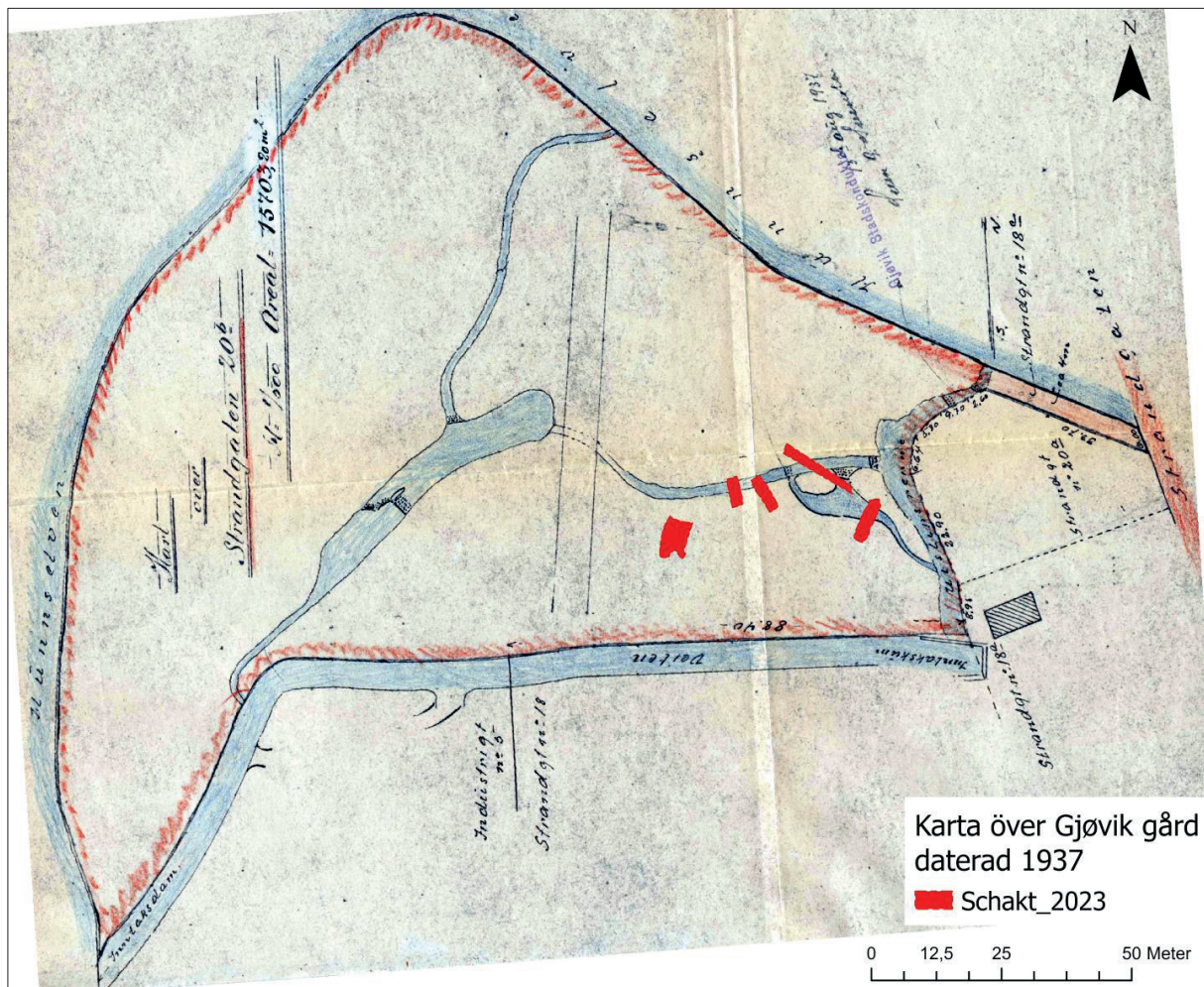
utlopp både åt norr i Hunnselva och i söder till sågverksområdet. Det finns även en centralt placerad passage över kanalen, förmodligen för att sammanbinda det norra området med gården. En passage över kanalen kan även ses väster om gården. Höjdkurvor på kartan uppvisar både de skapade vallarna kring huvudkanalen och den sluttande terrängen mot 2023-års undersökningsområde (figur 3).

En karta där gårdens olika vattensystem är blåmarkerade bygger med största sannolikhet på 1917-års karta då merparten överensstämmer, men tomtmarksangivelse samt blåfärgningen avviker (figur 5).

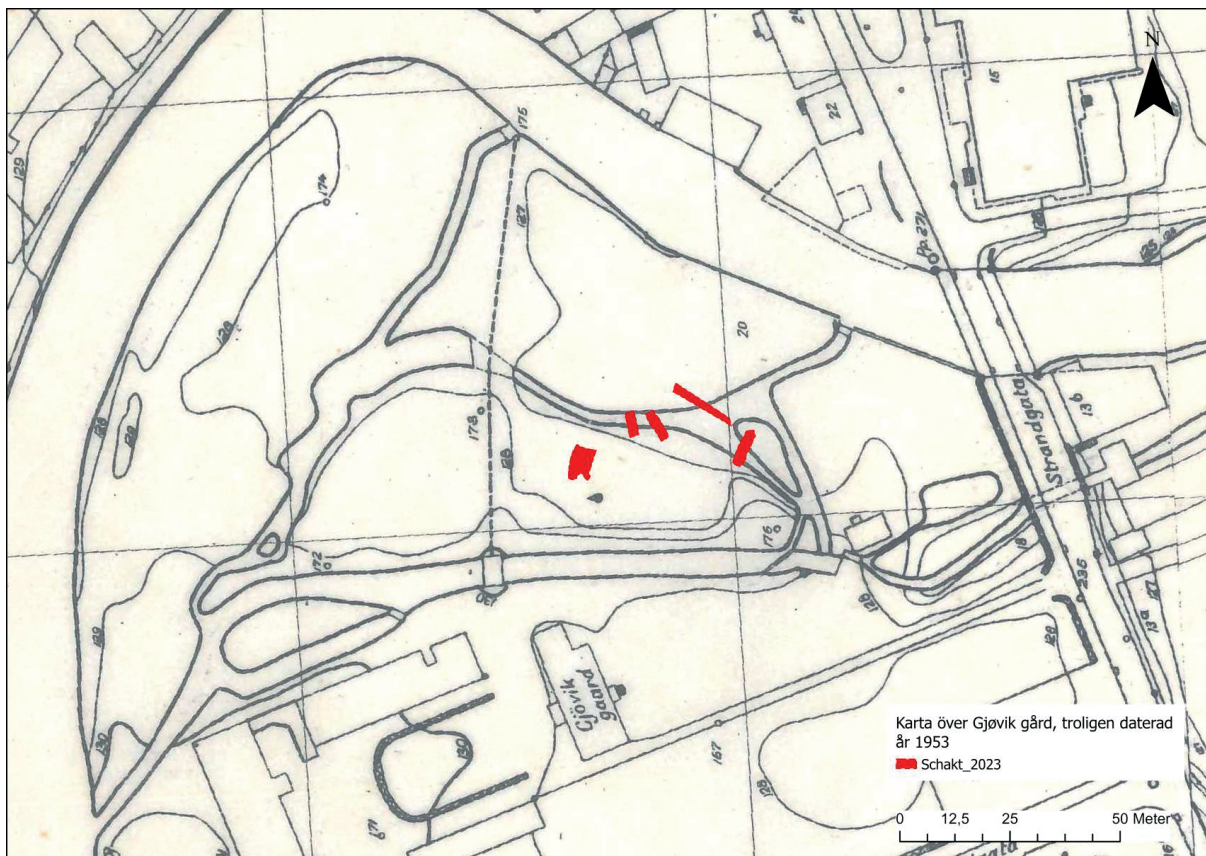
Figur 5. En färglagd variant av den daterade kartan från år 1917 och med ytterligare text. Höjdkurvor, vattensystem och passager samt byggnader överensstämmer med 1917 års karta. Blåmarkeringen av vattensystemen samt den röda tomtmarkstexten skiljer kartorna åt. Den trädgårdsarkeologiska undersökningen år 2023 markeras norr om kanalen med röd färg centralt i bilden (Gjøviks kommun, kartarkiv).

En kolorerad handritad karta daterad år 1937 finns bevarad med detaljer rörande passager över vattnet, samt även olika nivåer i vattensystemet (figur 6). De tre öarna i öster har omformats till två öar, varav en långsmal. Noggrannheten i inmätningen kan diskuteras då det, jämfört med kartor från år 1917, finns skillnader i utformningen av vattensystemen. Den organiska formen är något mer schematiskt återgiven än tidigare kartor. Däremot är flera nivåer i vattnet mer utvecklade och detaljerade. Gårdens byggnader saknas på kartan, förutom en mindre sådan i öster. Fokus tycks vara på vattenanläggningens lutning i huvudkanalen.

Figur 6. Karta från 1937 över Gjøviks gård. Kartan är här vänd så norr pekar uppåt i bild. Den trädgårdsarkeologiska undersökningen år 2023 markeras norr om kanalen med röd färg centralt i bilden (Gjøviks kommun, kartarkiv).

Den sista kartan som avspeglar situationsbilden på Gjøviks gård före igenläggningen på 1960-talet är en karta från år 1953 (figur 7). Flera av höjdkurvorna har numerisk angivelse och meter över havet (m.ö.h) ligger omkring 127–130 m.ö.h. I området för undersökningen anges marknivån vara 127 m.ö.h och gårdens läge ligger på 127 m.ö.h, det vill säga på en förhöjning i förhållande till trädgården i norr. Flera punkter på kartan är numrerade med oklar innebörd, exempelvis 172. Både den funktionella huvudkanalen och prydanläggningen har omformats i förhållande till tidigare kartbilder, bland annat har de inledningsvis tre öarna i öster omgestaltats till en långsmal ö och ytterligare en liten halvö. Huvudaxeln i nordsydlig orientering är på kartan enbart markerad med en streckad linje. En ny damm har anlagts längst i öster.

Figur 7. Utsnitt ur en odaterad karta, troligen från år 1953. Den trädgårdsarkeologiska undersökningen år 2023 markeras norr om kanalen med röd färg centralt i bilden (Gjøviks kommun, kartarkiv).

Historiska bilder

Via Heidi Froknestad på Mjøsmuseet har flera historiska bilder gjorts tillgängliga i samband med den trädgårdsarkeologiska undersökningen år 2023.

Ett fotografi från år 1862 visar huvudgårdens södra gavel, östra sida samt två byggnader öster om huvudgården (figur 8). En skymt av trädgården öster om huvudbyggnaden förekommer med fruktträd på den södra sidan om byggnaden och möjligen också öster därom. Ett upplag av sten tyder eventuellt på att en byggnation precis är avslutad eller ska påbörjas. Flera staket förekommer på fotografiet, bland annat en trätun (skigard) med snett placerade störar eller smala plank mellan två parallella störar. Staketet bildar en avskiljande yta utanför gårdens byggnader med en vitmålad dubbelgrind som markerar en passage. Staketypen är vanlig för att hålla kreatur utanför inhägnat område. Ett liknande staket löper i nordsydlig orientering och bildar en östlig gräns. Ytterligare ett staket kan anas öster om huvudbyggnaden och den löper i östvästlig orientering, Konstruktionen är svårare att uppfatta, men det kan röra sig om en annan staketyper med täta plank fästa mot regler som är fastsatta i stolpar.

Figur 8. Fotografi från år 1862 mot huvudgårdens östra sida och södra gavel (NWK.1988-30)

Figur 9. Fotografiet är taget i slutet av 1800-talet mot huvudgårdens södra gavel och östra sida (ETF-1829).

Från sent 1800-tal finns ett fotografi mot huvudgårdens östra gavel och den norra fasaden (figur 9). Bilden är tagen under vintertid och avspeglar troligtvis gårdens köksträdgård. Tre fruktträd förekommer på bilden och flera rader med låga och höga buskar som sannolikt omfattar odlingsytor. Två kvinnor i mörka klänningar står intill fruktträden och blickar mot fotografen. På gårdsplanen framför huvudbyggnaden och intill den södra gaveln utanför den staketomgärdade köksträdgården står ytterligare personer samt troligen ett par hästar. På bilden kan tre olika typer av trästaket urskiljas. Närmast i bild ett risgärde med olika längd på smala runda störrar som fästs igenom eller intill tvärgående regler, delvis ojämn förekomst längst ner. Att störrarna satts tätt intill varandra, men med ojämn höjd, kan tyda på att det var ett skydd mot hjortdjur. Ett staket mellan köksträdgården och huvudgården tyder mer på ett dekorativt och praktiskt element med smala och tätt sittande spjälor i trä som fästs i ett vågmönster på vågräta regler som stabiliserats mellan stolpar. Ett liggande trögärde skymtar på gårdsplanen, med flera vågräta regler som fästs mellan stolpar och kan uppfattas som ett kraftigt staket för att hägna större djur som möjligen häst eller ko. Helt tydligt är i alla fall att det förekommit ett åtskiljande av köksträdgård mot huvudgårdens närliggande ytor. På huvudgårdens östra sida skymtar en upphöjd utgång mot trädgården i öster. En avsats i dörrens höjd omges av ett trästaket med snett liggande träspjälor som bilar ett rombiskt mönster. Ett trappräcke leder ner till trädgården. I trädgården skymtar både träd och buskar. Åt norr förekommer en mängd uppvuxna granar vars trädtoppar skymtar ovan huvudgårdens tak.

Figur 10. Fotografiet är taget av Georg Kjellerød mellan år 1906–1913 mot huvudgårdens södra gavel och östra sida (Østfold fylkes billedarkiv).

Ytterligare en vinterbild är tagen av fotograf Georg Kjellerød mellan år 1906 och 1913 (figur 10). Huvudgårdens södra gavel och östra sida utgör huvudfokus. Köksträdgården med enstaka fruktträd och rader av buskage i räta rader syns täckta av snö. Det vågformade staketet är kvar och tycks nu även förekomma på båda sidor om den väg som löper i östvästlig orientering söder om huvudbyggnaden. Ett vågformigt staket syns även närmast i bild där tidigare en annan typ av staket förekom som skydd mot hjortdjur. Under tidigt 1900-tal tycks det skyddande behovet ha ersatts av ett mer dekorativt staket, men med taggtråd längst upp. Längs med den staketkantade huvudgången är granar planterade på cirka 3–4 meters avstånd liksom några lövträd. En uppvuxen granskog förekommer norr om huvudbyggnaden och en flaggstång tittar fram bland grantopparna. Trädgården öster och norr om huvudbyggnaden tycks vara relativt skyddad och i avsaknad av öppna ytor.

En bild som är tagen före år 1925 finns på överloppskanalen, som visar hur en stödmur av sten hindrar den starkt strömmande Hunnselven från att knapra på den mark som ingick i trädgårdsanläggningen (figur 11). Möjligen är det en gångväg ovanpå stödmuren intill älven. Växtligheten ser relativt naturlig ut med uppvuxna granar lite längre in på området och lövträd närmare vattnet. Utloppet saknar ovanliggande passage och ett trästaket med smala spjälor avgränsar området.

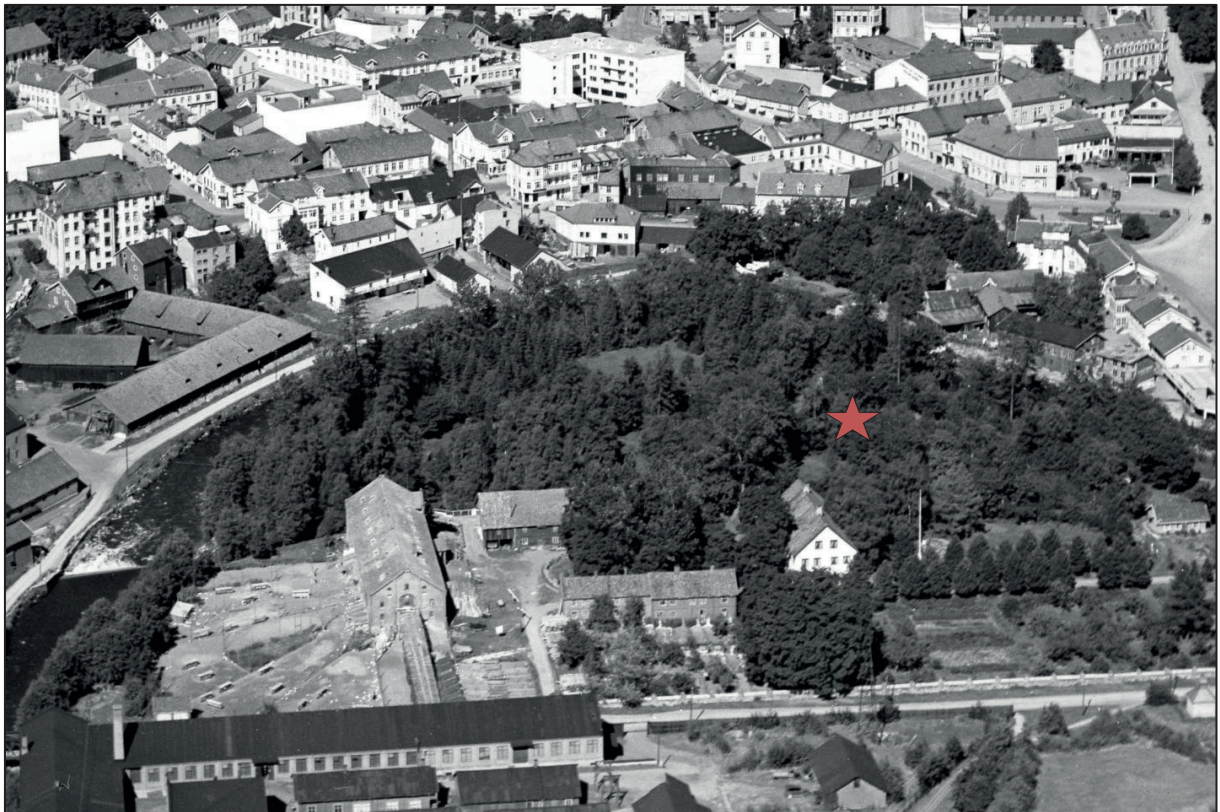
Figur11. Bild tagen före år 1925 på överloppskanalen (Mjøsamuseet)

Figur 12. Bild tagen omkring år 1950–1955 på en person sittandes på en av broarna över vattendragen i trädgården. Bron är uppbyggd av cement och sten och ovasidans kanter dekorerad med mindre sten. Vegetationen kan uppfattas som frodig (Mjøsamuseet)

Historiska flygfotografier

Tre historiska flygfotografier har gjorts tillgängliga via Heidi Froknestad på Mjøsmuseet i samband med den trädgårdsarkeologiska undersökningen år 2023. En bild från år 1938 är tagen från söder mot norr över Gjøviks gård. Bilden är tyvärr inte taget rakt ovanifrån vilket gör att den inte kan användas för rektifiering. Den visar dock upp en tillsynes välskött anläggning med många uppvuxna träd. Det framgår även att det fanns en nivåskillnad i Hunnselva i väster där det forsar. En annan flygbild är från år 1947 och där framgår det vid tidpunkten fortfarande fanns en trädgårdsanläggning med träd som kantade vattendrag och gångar, samt öppna ytor däremellan (figur 14). En rektifiering har gjorts där flygbilden från år 1947 har lagts ovanpå kartan från år 1953 så att gränser tydligare framgår (figur 15).

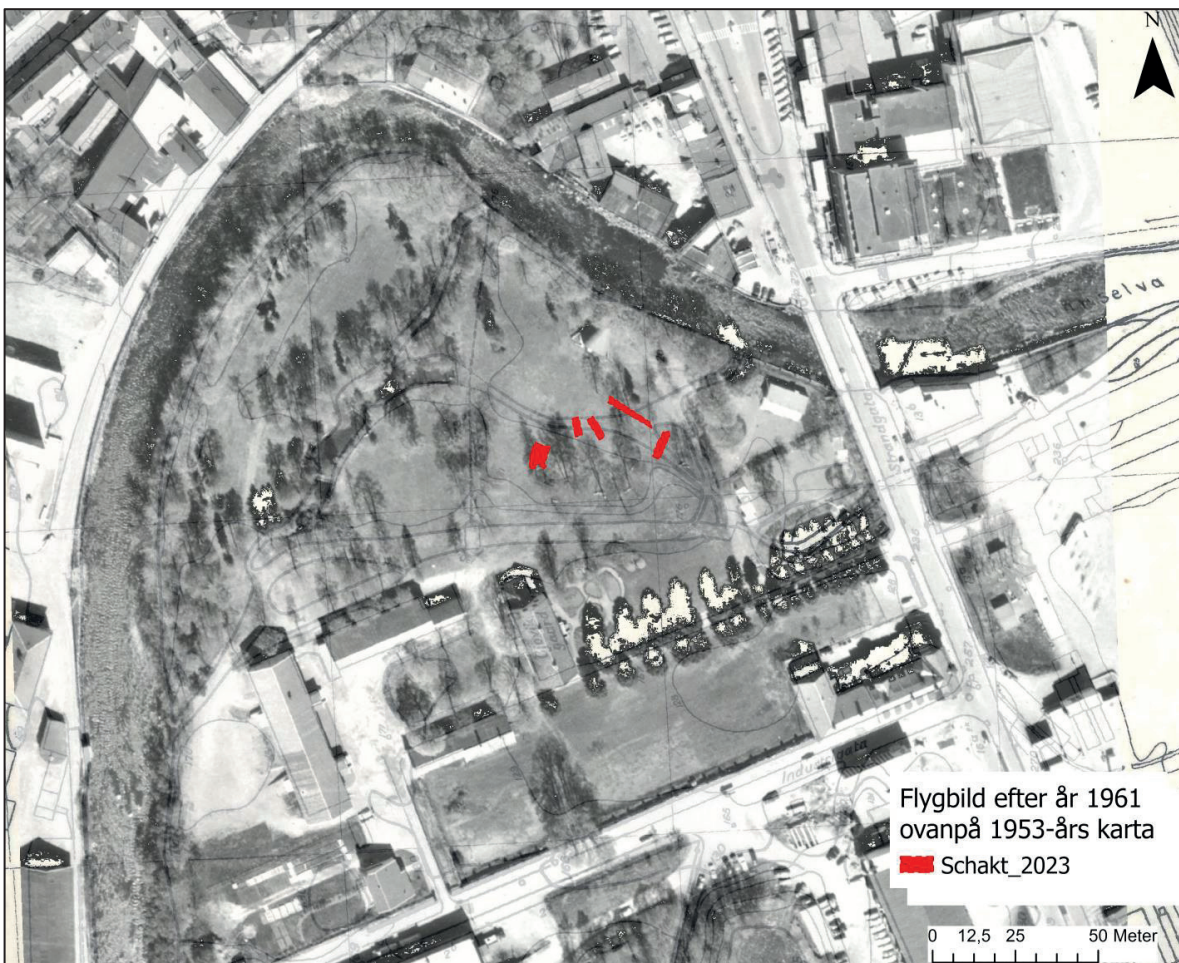
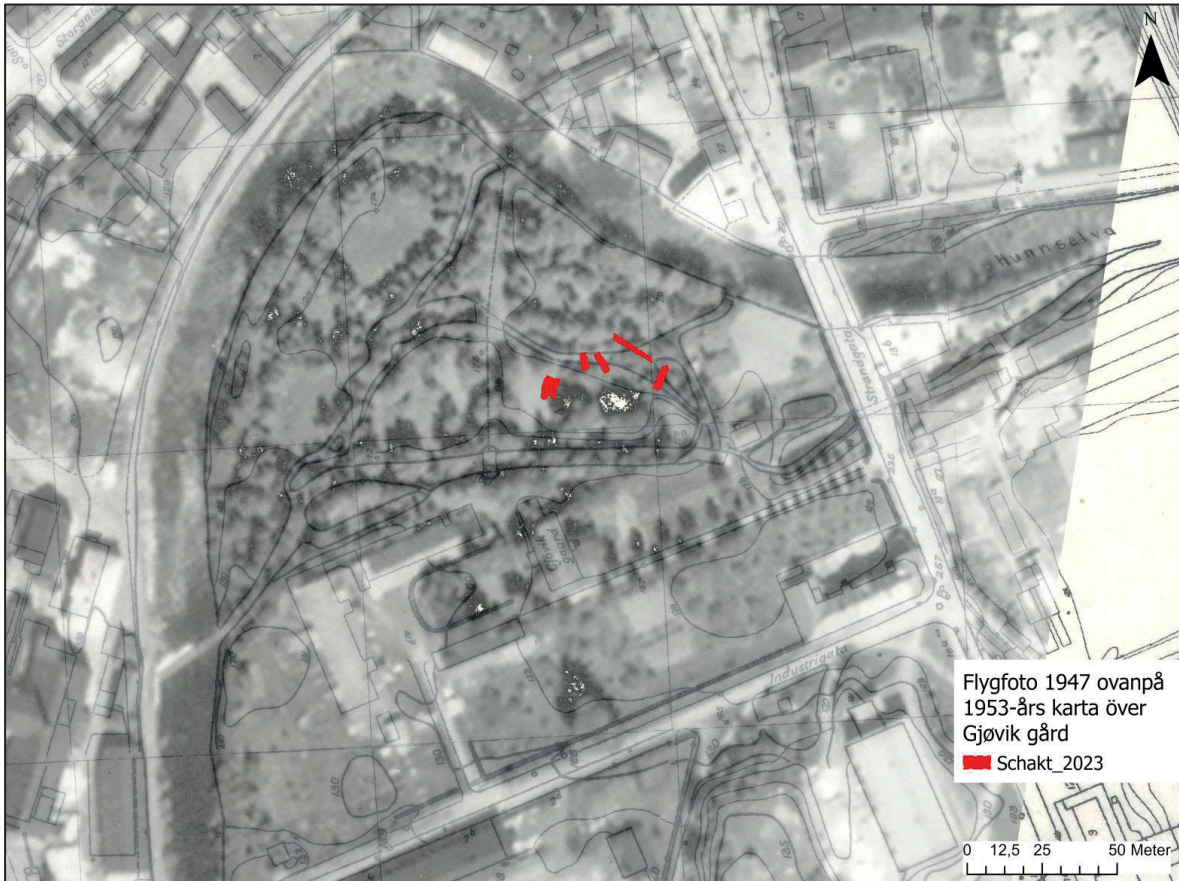

Figur 13. Flygfotografi från söder till norr över Gjøviks gård (Wid 7049 - 1938 - 39). Den trädgårdsarkeologiska undersökningen år 2023 markeras norr om kanalen med röd stjärna centralt i bilden.

Nästa sida:

Figur 14. Flygbild från år 1947 (ETF-02000-002 flyfoto 1947) ovanpå en karta från år 1953. Den trädgårdsarkeologiska undersökningen år 2023 markeras norr om kanalen med röd färg centralt i bilden. (Mjøsamuseet)

Figur 15. Flygbild från år 1961 ovanpå en karta från år 1953. Situationsbilden från år 1953 är ej längre aktuell vid tidpunkten för flygfotografiet. Den trädgårdsarkeologiska undersökningen år 2023 markeras norr om kanalen med röd färg centralt i bilden (Mjøsamuseet).

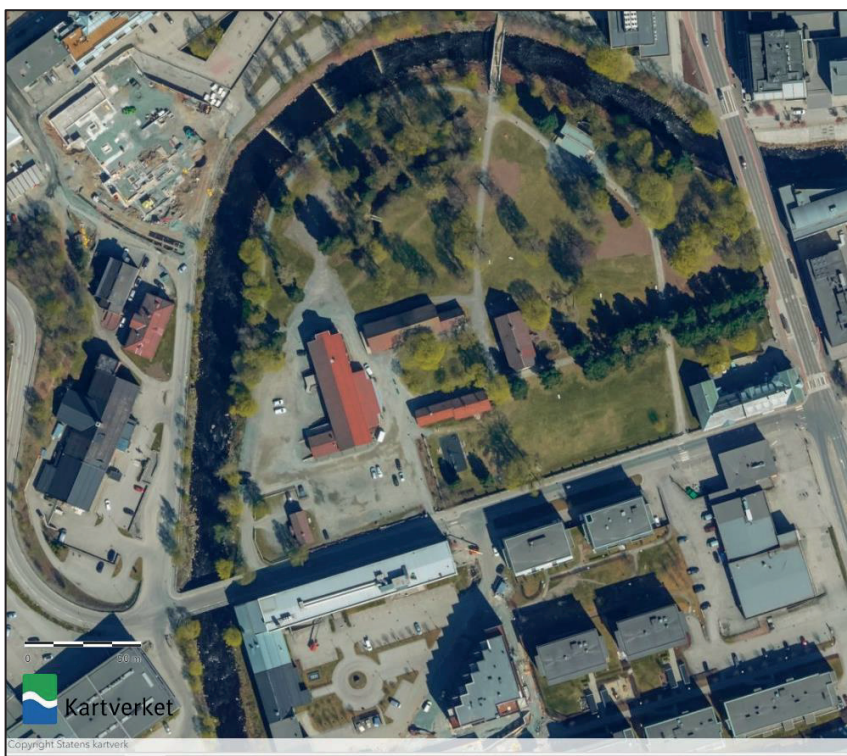
Flygbilden från år 1961 visar en öppnare parkmiljö än tidigare (figur 15). Den stora kanalen som delade parken i två delar, anlagd omkring 1811, fylldes igen inför Gjøviks hundraårsjubileum samma år. Stora delar av prydnadsdammarna, som troligen anlades på 1890-talet, fylldes också igen vid samma tid. Kvar fanns in- och utloppen. 1953-års situationsbild var inte längre aktuell på gården utan en omfattande förenkling av anläggningen hade genomförts.

Dagens situationsbild

I september år 2023 fotograferades trädgården på Gjøvik gård innan schaktningsarbetet påbörjades. Trädgården, vid tidpunkten för fotografering, utgjordes av flera öppna gräsytor (figur 16). Flera gånger löpte genom trädgården och i norr fanns en gångbro från år 1980 som knyter ihop trädgården med staden norr om Hunnselva. I norr fanns en modern scenbyggnad från år 2004 med ryggen åt älven och en grusad gång löpte förbi byggnaden i östvästlig orientering (figur 17). Björkar fanns samlade i klungor och i kanten av den fortfarande existerande dammanläggningen i väster samt i det område som tidigare utgjorde dammområde i öster (figur 18, 22, 23). Få barrträd noterades i trädgårdsanläggningen, en tall bredvid scenen och i nordöster mot bilbron över älven fanns en tallallé (cembrafur).

Utloppet i nordöst fanns fortfarande kvar och likt 1955-års bild på en bro över vattenanläggningen har dagens kvarvarande uppmurade bro också stenar murade i kanten på ovansidan (figur 19).

Terrängen var svagt sluttande mot älven i norr från byggnaderna och undersökningsområdet låg relativt lågt i terrängen.

Figur 16. Ortofoto över gården 2022. Kartverket.no.

Figur 17. Undersökningsområdet utsatt söder om scenen september 2023 före avbaning.

Figur 18. Undersökningsområdet utsatt sydöst om scenen september 2023 före avbaning.

Figur 19. Utlopp i nordöst. En stenuppbyggd kanal med en bro av cement eller betong finns fortfarande vid kanten till Hunnselva.

Figur 20. Huvudgårdens norra sida med trädgårdsanläggning, rabatter och flaggstång.

Figur 21. Trädgårdens norra stenkantade yta mot Hunnselva.

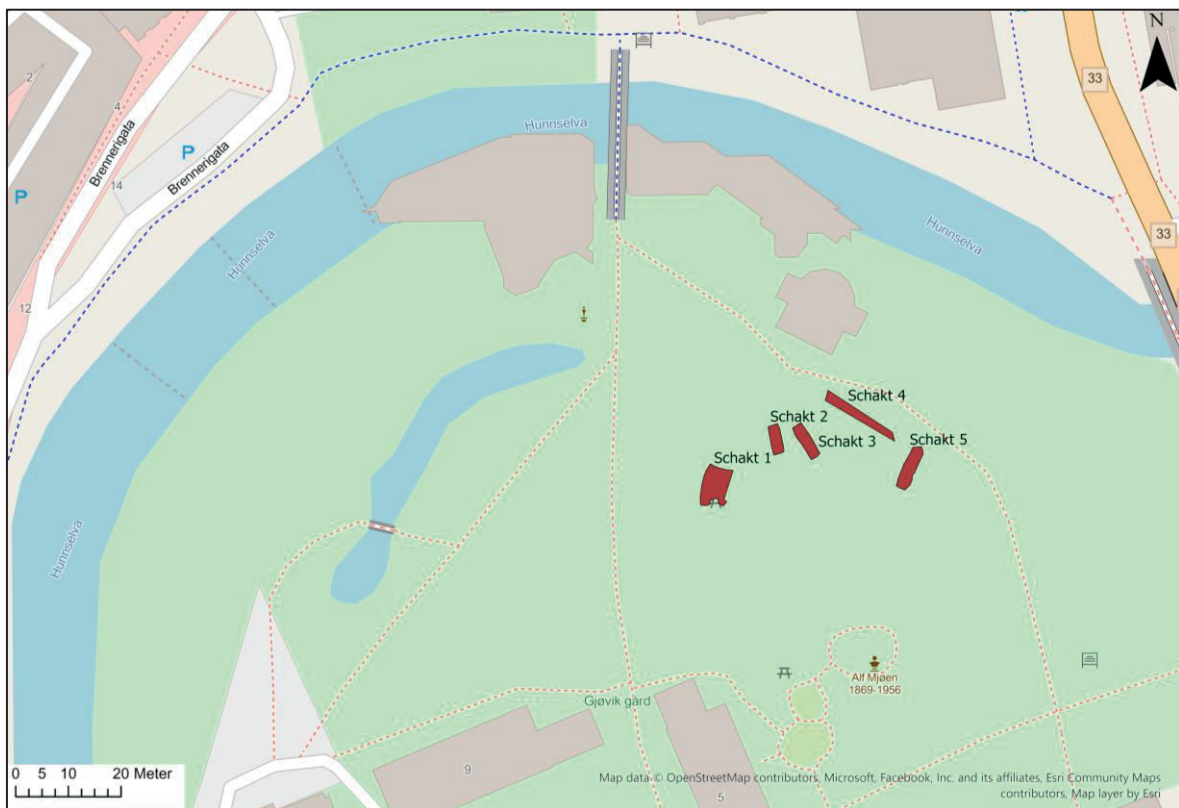
Figur 22. Trädgårdens nordvästra del med kvarvarande vattensystem.

Figur 23. Bro och vattennivå-reglerande mur i trädgårdens nordvästra del. Bron sattes upp efter Mjøs död av parkchef Alf Hansson.

Genomförande och dokumentation

Under en vecka i september månad år 2023 upptogs fem schakt i området för den del av dammen med öar som igenlades omkring år 1961. Ett schakt upptogs likaså intill ett stenbord. Platsen för schakten förlades med hänsyn till befintliga träd vars rotsystem skulle skonas från markarbetet. Schakten mättes in med RTK GPS av Irene Skauen Sandodden/Innlandet fylke. Höjddatan på schakten genererades i efterhand och får betraktas som ungefärliga. I området för schakt 5 kunde ingen höjddata insamlas på grund av trädkronornas position i förhållande till schaktets placering. För schakten tillämpades både planschaktning och schaktning ner till anläggningsnivå samt naturlig undergrunds nivå. I rapporten kommer förkortningar att användas: Kontext anges som *K*, meter anges som *m*, meter över havet som *m.ö.h*, makrofossilprov som *PM*. I bilagsdelen finns fullständiga sektionsbeskrivningar, fyndförteckning samt makrofossilanalys.

Figur 24. Placering av schakt 1–5 med de arkeologiska undersökningarna i september 2023.

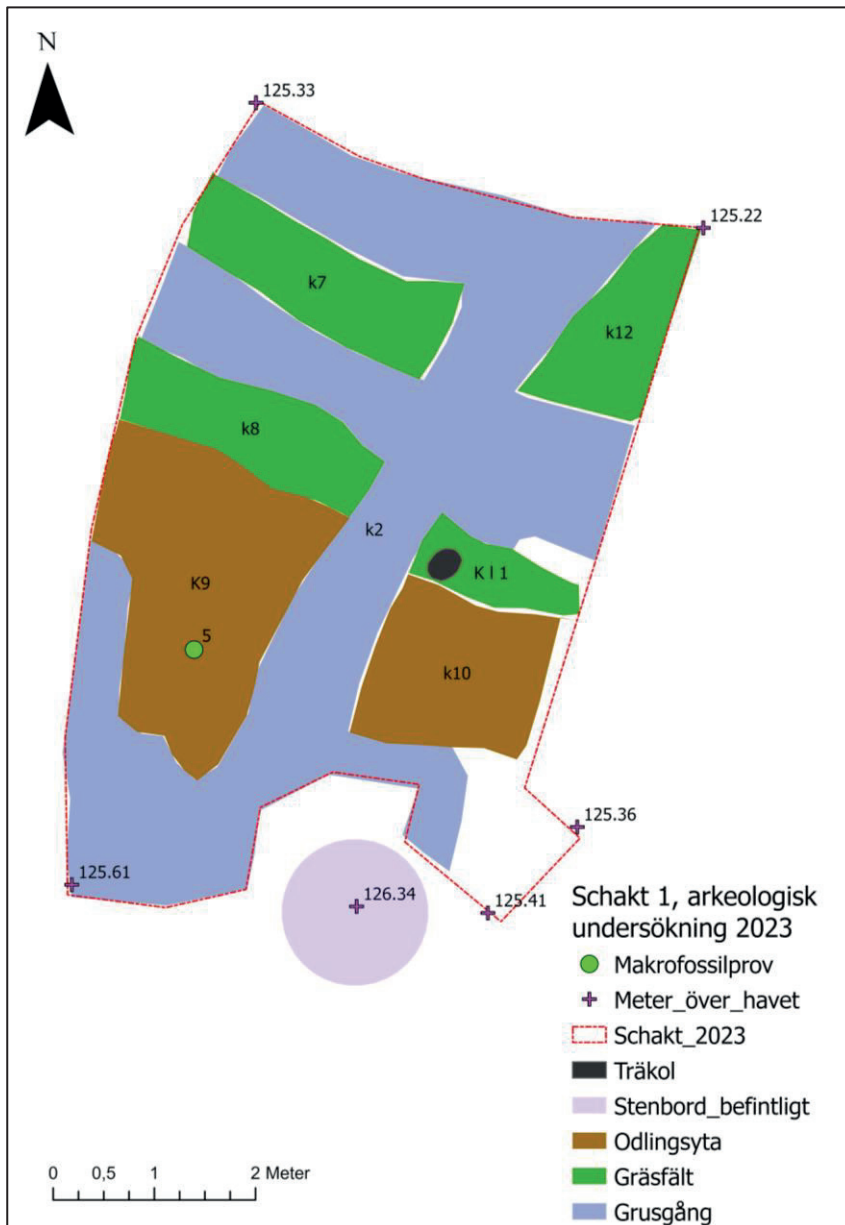
Figur 25. Undersökningsområdet var beläget i området kring ett stenbord och söder och sydost om en modern scenbyggnad.

Schakt 1

Intill ett befintligt stenbord, som enligt Heidi Froknestads efterforskningar skall ha funnits på platsen år 1904, togs grässvålen bort på ett område som omfattade 33,50 m² endast genom att ta bort den översta grässvålen (figur 25, 26). Förhoppningen var att finna svar på om stenbordets placering ingått i ett större sammanhang kopplat till trädgårdsanläggningen.

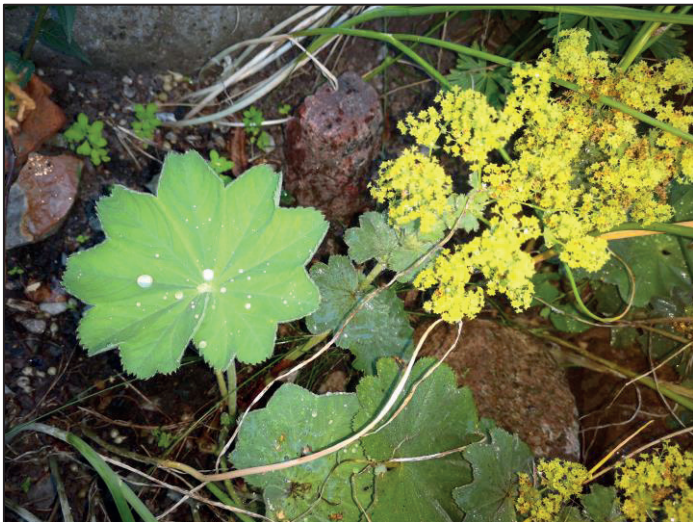
Figur 26. Vy över schakt 1, som avbanades ner till omkring 0,10 meters djup. Vy från norr.

Figur 27. Planritning över schakt 1, som avbanades ner till omkring 0,10 meters djup.

Direkt under gräset framkom spår efter en grusgång (K2) med en bredd av en meter och som omgavs av ytor som tolkades vara odlingsjord (K9, 10) respektive mer mager jord (K7, 8, 11, 12) som snarare kan ha varit gräsbevuxen. De magra jordarna var omkring en meter smala stråk mellan gångar. Kring det befintliga stenbordet kan det ha funnits en större grusad yta. Då tiden för undersökningen var begränsad konstaterades potentialen i området, att det genom en mycket ytlig schaktning av matjorden och den översta grässvålen fortfarande förekommer information kring hur trädgården var utformad. Ett makrofossilprov togs i ett av områdena där jorden var mer berikad (PM5). I provet kunde konstateras att det förekom förkolnade vedartade växter samt pinnar/kvistar/knoppar som likaså var förkolnade. Obränd träflis och bark förekom, vilket kan tyda på täckodling, eller att ytor periodvis kan ha haft en beläggning av träflis, till exempel i samband med skötsel av gångar. En förekomst av koks eller stenkol kan konstateras, vilket tyder på att det använts som bränsle eller som reduktionsmedel i

järnframställning (Gunnarsson 1948:88). I provet förekom 72 fröer från daggekåpa (mariakåpa) *Alchemilla spp*(figur 28) . Det kan röra sig om en vild förekomst, men likväl kan det ha funnits en plantering med växten, som har odlats i trädgårdar i Europa sedan 1500-talet. Växten har historiskt sett använts som medicinalväxt, särskilt för kvinnor, och även för sårhäkning och bekämpning av infektioner. Dessutom använde alkemister daggekåpa i sina experiment, då den ansågs ha en viktig roll i att framställa guld (Heino 2001:46). Åtta fröer från dvärglumner (dvergjamne) *Selaginella selaginoides* påträffades i provet. Enligt Sveriges lantbruksuniversitets (SLU) artdatabank² är växten en bra signal för fuktig, hävdad kalkrik mark. Jens Heimdahl har i sin analysrapport delat in både daggekåpa och dvärglumner som ängsväxter (bilaga 3). Under kategorin "Ogräs" i makrofossilrapporten har det i provet framkommit fröer av svinmålla (meldestock) *Chenopodium album*³, jordrök (jordrøyk) *Fumaria officinalis* och våtarv (vassarve) *Stellaria media*. Samtliga är växter som förekommer i mänskligt störd/skapad mark och i åkermark enligt SLU:s artdatabank. Jordrök anges vara passivt införd och etablerad före år 1800 i Sverige⁴. På artsdatabanken.no anses växterna vara livskraftiga och förekommer över hela Norge. Från kategorin "Bär" har 19 fröer påträffats från äkta fläder (svarthyll) *Sambucus nigra*. I Norge tycks observationer om modern förekomst främst ha noterats i kustnära delar och endast spridda observationer i området kring Gjøvik⁵. Från hallon (bringeber) *Rubus idaeus* har 13 fröer insamlats i provet och på moderna observationer finns över hela Norge (figur 29)⁶. Från kategorin "Odlat" finns två fröer av kryddväxten mejram (merian) *Origanum majorana*, där endast två moderna observationer har gjorts i Norge,⁷ från Drammen och Oslo. I kategorin "förkollnade fröer frukter" förekom vardera ett fynd från krusskräppa (krushøymol) *Rumex cf. Crispus*, enbärskärna (einer) *Juniperus communis* och äkta fläder (svarthyll) *Sambucus nigra*.

Figur 28. Daggkåpa *Alchemilla spp.* ©Fotograf Aja Guldåker

² [Dvärglumner - Artfakta från SLU Artdatabanken](#), hämtat 2024-07-19

³ [Chenopodium album - Artsdatabanken](#), hämtat 2024-07-19

⁴ [Jordrök - Artfakta från SLU Artdatabanken](#), hämtat 2024-07-19

⁵ [Sambucus nigra - Artsdatabanken](#), hämtat 2024-07-19

⁶ [Rubus idaeus - Artsdatabanken](#), hämtat 2024-07-19

⁷ [Origanum majorana - Artsdatabanken](#), hämtat 2024-07-19

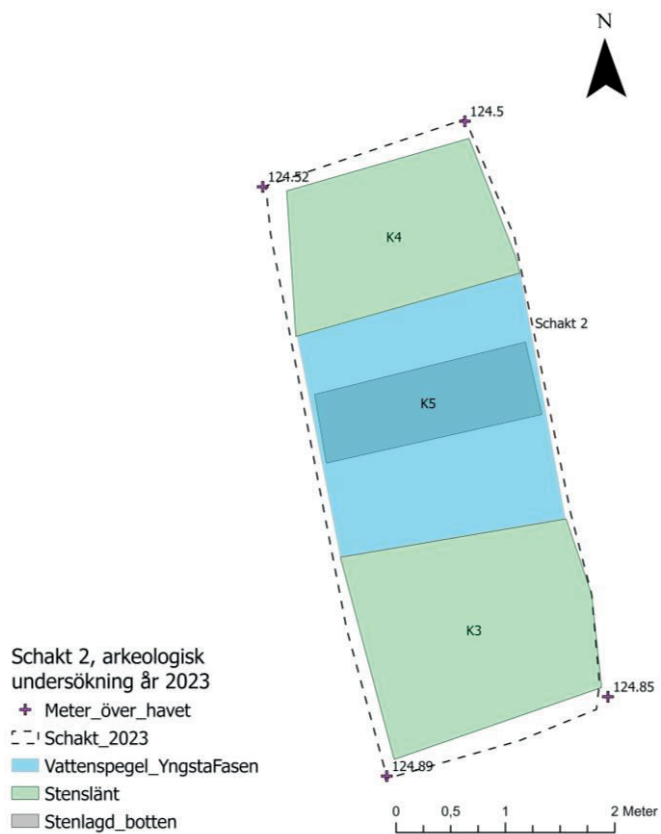
Figur 29. Från hallon (bringebær) *Rubus idaeus* har 13 fröer insamlats i makrofossilprov PM5 från odlingsjorden i schakt 1. ©Fotograf Aja Guldåker

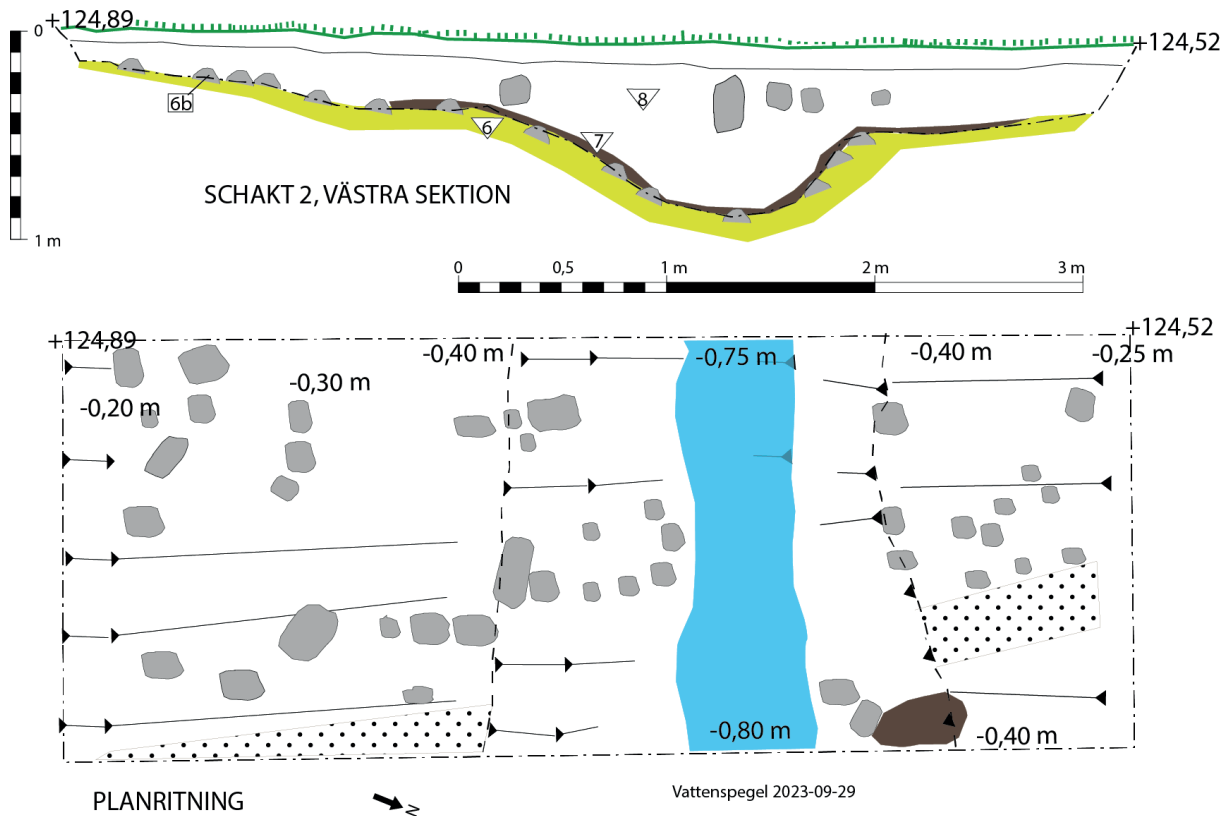
Schakt 2

I området för schakt 2 undersöktes den yngsta perioden av trädgårdsanläggningen för att lokalisera hur det såg ut före området igenlades på 1960-talet. En yta om cirka 12 m² upptogs. Principen för schaktningsarbetet var att finna en nivå och ett djup där dammens sista brukningsperiod förekom. En sektion upprättades över den västra schaktväggen där omfattningen av 1961-års igenläggning av dammarna framgick. I de södra delarna hade endast omkring 0,20 meter påförts, i dammens centrala djupdel hade omkring 0,80 meter jord påförts och längst i norr omkring 0,30 meter. Att vattenspegeln i området haft en bredd av omkring två meter i slutskedet kunde konstateras (figur 30–32). I sektionen framgick att dammens botten i slutskedet hade ett tätskikt av lera där stenar i olika storlekar förekom frekvent. En fördjupning i mitten medförde att dammen som djupast var omkring 0,50 m med en bottenbredd på 0,50 m. Ett ackumulerat lager av bottensediment visar att det troligen fanns en växtlighet i kantzonerna, vilka var tåliga för tillfälliga fukttoppar (figur 32. sektion schakt 2/K7). Inga makrofossilprover togs i bottensedimentet.

Figur 30. Västra sektionen och botten i schakt 2 som visar den yngsta perioden i dammen innan igenfyllning. Slänterna var stenlagda, liksom även djupdelen på dammen. En lerpackning såg till att vattnet inte sjönk undan. Fotografiet är taget från öster.

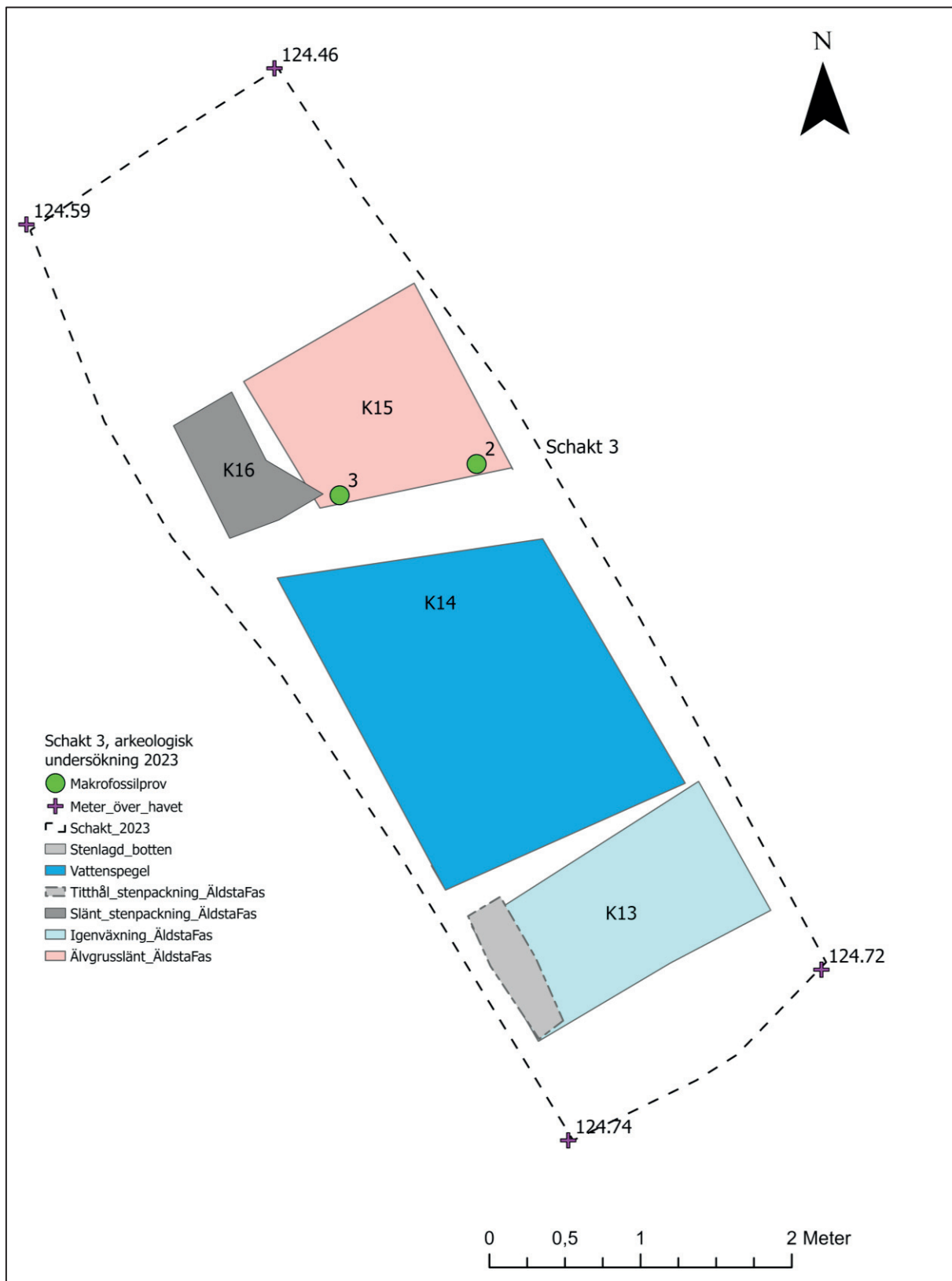
Figur 32. Längst upp västra sektion, schakt 2 och nedan en detaljerad planritning. För fullständiga lagerbeskrivningar, se bilaga.

Schakt 3

För att kunna jämföra omgestaltningsfaserna inom samma område upptogs ett schakt öster om schakt 2, men med fokus på hur ytan såg ut *före* den sista omgestaltningen. En yta av omkring 15,5 m² omfattades (figur 33–35).

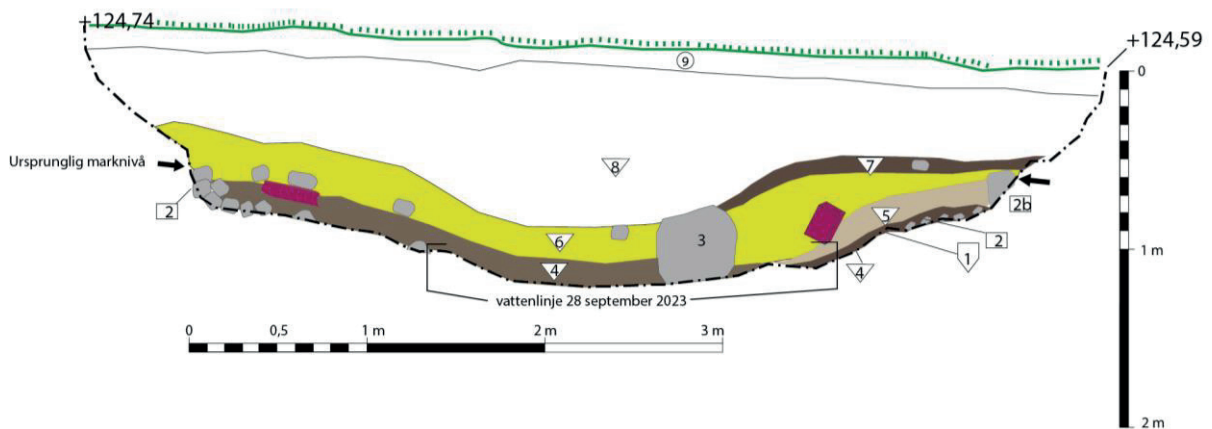

Figur 33. Schakt 3 mot nordväst. Under lerpackningen i sista dammperioden dolde sig en äldre damm där vattnet trängde upp genom naturligt älvgrus.

Figur 34. Schakt 3 i plan. Inmätningarna visar en situationsbild då den ursprungliga anläggningen har börjat att växa igen.

Den norra dammslänten bestod av naturligt älvgrus (K15) som hade ett skikt av ackumulerat organiskt material tolkat som brunt bottensediment, vilket provtogs för makrofossilanalys (PM2). Ytterligare ett prov togs i samma område då bottensedimentet förekom med en annan färgsättning, mer åt det svarta hållet (PM3). Bottensedimentet i PM2 innehöll oförkolnat löv, grannris och -barr. Örtartade växter och mossor förekom likaså. Förekomst av skogsväxten harsyra (gjøkesyre) *Oxalis acetocella* påträffades i provet, och som i modern tid har en spridning över största delarna av Norge⁸. Träd som kan ha vuxit i närheten är klibbal (svartor) *alnus glutinosa* som i modern tid har en spridning över stora delar av Norges södra delar⁹. I provet fanns två fröer. Helt säkert har dock vårtbjörk (lavlandsbjörk) *betula pendula* förekommit då 142 fröer påträffades i provet. I modern tid har vårtbjörken i Norge en relativt stor spridning vilket artsdatabanken visar¹⁰. Inte förvånande förekommer även gran i provet (europagran) *picea abies* som enligt artsdatabanken har en stor spridning i området i modern tid¹¹. Inom kategorin "bär" förekommer ett frö från äkta fläder (svarthyll) *Sambucus nigra* och två fröer från hallon (bringebær) *Rubus idaeus*. Från rönn (skogrogn) *Sorbus aucuparia* framkom hela 24 fröer, vilket sannolikt betyder att det funnit ett rönnbärsträd i närheten då bären är för stora för att flykta med vinden (figur 36). I artsdatabanken förekommer rönn rikligt i området i modern tid¹². Inom kategorin "Odlat" förekommer ett skalfragment från bovete (bokhvete) *fagopyrum esculentum* och en kärna från äpple (hageeple) *malus domestica*. Bovetet tycks förekomma särskilt i de sydöstra delarna av Norge i modern tid¹³ och äpplet har observationer över stora delar av södra Norge¹⁴.

Figur 35. Västra sektion, schakt 3. Makrofossilproverna är tagna i det som på sektionens bilden är markerad som fyllning 4. Fullständiga lagerbeskrivningar i bilaga.

⁸ [Oxalis acetocella - Artsdatabanken](#), hämtat 2024-07-19

⁹ [Alnus glutinosa - Artsdatabanken](#), hämtat 2024-07-19

¹⁰ [Betula pendula pendula - Artsdatabanken](#), hämtat 2024-07-19

¹¹ [Picea abies abies - Artsdatabanken](#), hämtat 2024-07-19

¹² [Sorbus aucuparia aucuparia - Artsdatabanken](#), hämtat 2024-07-19

¹³ [Fagopyrum esculentum - Artsdatabanken](#), hämtat 2024-07-19

¹⁴ [Malus domestica - Artsdatabanken](#), hämtat 2024-07-19

Figur 36. 24 stycken fröer från Rönn (skogrogn) *Sorbus aucuparia* påträffades i bottensedimentet i schakt 3. ©Fotograf Bo Guldåker.

Ytterligare ett makrofossilprov togs i bottensedimentet i schakt 3 (PM3). Färgsättningen var mer svart än det andra provet och innehållet visade sig också vara något annorlunda. Oförkolnat granris (barr och kvistar) förekom, liksom köksavfall i form av fragmenterade hönsben. Ångsväxten älggräs (mjørdurt) *Filipendula ulmaria* förekom med två fröer. Växten trivs bra i lite fuktig mark, gärna i strandkanten men också på öppna gräsmarker¹⁵. I detta prov påträffades ogräsfröer av svinmålla (meldestokk) *Chenopodium album*, våtarv (vassarve) *Stellaria media* och brännässla (brennesle) *Urtica dioica*. Speciellt brännässlan trivs i väl gödslad mark. En nätt skogsväxt som påträffades i provet är harsyra (gjøkesyre) *Oxalis acetosella*. Från kategorin träd framkom 91 fröer från vårtbjörk (lavlandsbjörk) *betula pendula*. Förekomst av slånbär (slåpetorn) *prunus spinosa* kunde konstateras och det kan vara ett resultat av att en fågel kan ha hämtat ett bär från någonstans i närheten. Slånbärsbusken är en otrevlig trädgårdsväxt med väldigt vassa taggar. Från rönn (skogrogn) *Sorbus aucuparia* framkom 26 kärnor, vilket sammantaget med PM2 i samma kontext utgör 50 kärnor. Inslag av blåbär (blåbær) *vaccinium myrtillus* konstaterades med två kärnor (figur 37). Från kategorin "Odlat" framkom en enda kärna av råg (rug) *cecale cereale*.

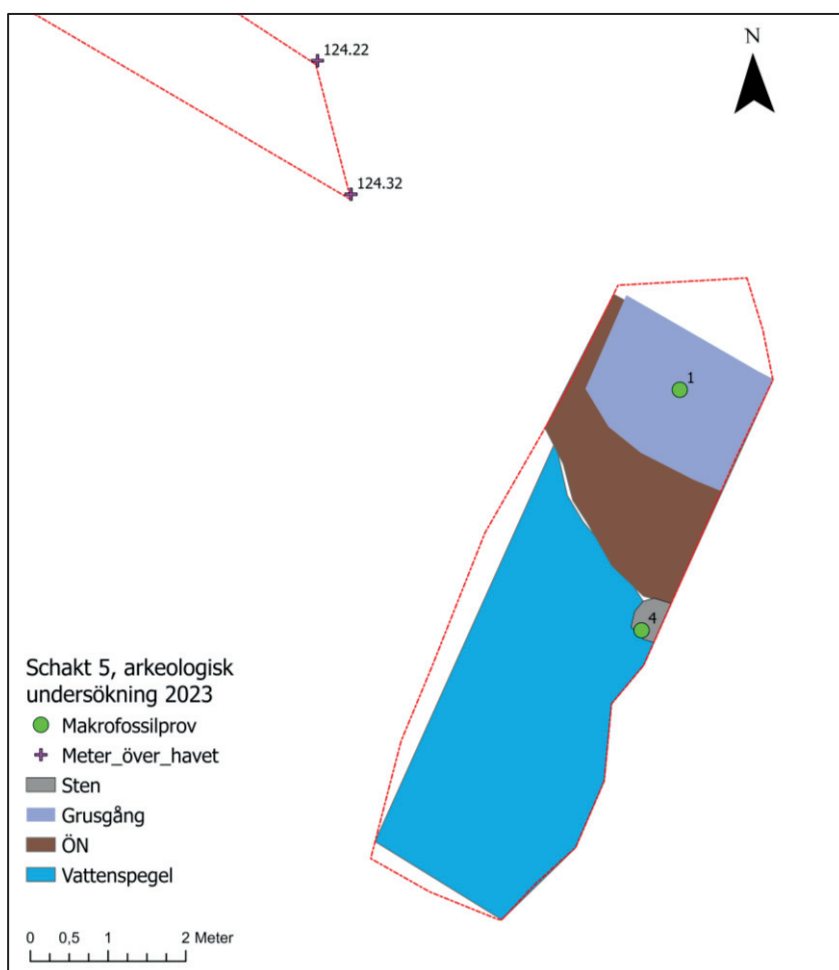
Figur 37.
Till vänster: I bottensedimentet i schakt 3 förekom kärnor från blåbär (blåbær) *vaccinium myrtillus* och slånbär (slåpetorn) *prunus spinosa* till höger. ©Fotograf Aja Guldåker

¹⁵ Älggräs - Artfakta från SLU Artdatabanken, hämtat 2024-07-22.

Schakt 4

I ett område där det på 1917-års karta skall ha funnits flera öar i dammen påbörjades ett schakt på omkring 23,5 m². Då det fanns flera björkar i närområdet som skulle kunna ta skada av markarbetet avbröts arbetet efter endast avbaning av grässvålen (figur 24). Inga trädrötter kom till skada.

Figur 38. Schakt 5 och dokumenterade kontexter i plan.

Schakt 5

Lite längre österut från schakt 4 och björkarna upptogs ett schakt där det likaså skall ha funnits flera öar i dammen på 1917-års karta. Placeringen av schaktet stämde även av med en arborist som för tillfället fanns tillgänglig på plats. Schaktet kom att omfatta omkring 20,5 m² (figur 38). Vid ett senare inmätningstillfälle för att få höjder inmätta med GPS kunde schaktets hörn inte mätas in på grund av dålig mottagning under trädkronorna. Mätpunkterna för schakt 4 i öster får därför utgöra referenshöjder för den norra delen av schaktet. I södra delen av schaktet förekom igenfyllnadsmassor ända ner till

omkring 1,30 meters djup. På schaktbotten fanns det naturligt älvgrus som också utgjort dammens botten då den var i bruk och ovanpå älvgruset fanns bottensediment med synliga lövdelar och organiskt material (PM4, figur 41). Ett makrofossilprov togs på bottensedimentet (PM4), som visade sig innehålla pinnar, kvistar och knoppar från oförkolnade vedartade växter, samt en riklig mängd granris (europagran) *picea abies* i form av barr och kvistar. Uppvärmningsspår i form av stenkol och koks förekom. Bottensedimentet innehöll en stor artrikedom, bland annat vattenväxter som svalting (vassgro) *alisma plantago-aquatica*, mannagräs (mannasötgräs) *glyceria fluitans* och nate *potamogeton spp.* Förekommande ängsväxter var slank- och knaggelstarr (*carex flacca*), revsmörblomma (engkrypsleie) *ranunculus repens*, bergssyra (steinsyre) *rumex acetocella*, gårdsskräppa (høymol) *rumex cf. longifolius*, våtarv *stellaria media* och brännässla *urtica dioica*. I Sverige har gårdsskräppa inte påträffats alls¹⁶, medan det i Norge är vanligt förekommande i hela landet¹⁷. Från kategorin "Träd" kom ett resultat på klibbal (svartor) *Alnus glutinosa* och vårtbjörk (lavlandsbjörk) *betula pendula*. Från bärkategorin förekom smultron (markejordbær) *fragaria vesca*, och hjortron (muldebær) *rubus camemorus* och hallon *rubus idaeus* (figur 29 och 39). Ett frö från trädgårdsmålla *Atriplex cf. hortensis* framkom i provet.

Figur 39. Bottensedimentet i schakt 5 innehöll bland annat frö från hjortron (muldebær) *rubus camemorus* och smultron (markejordbær) *fragaria vesca*. ©Fotograf Elin Guldåker och Aja Guldåker

I norr hade en ö konstruerats genom att påföra massor ovan älvgruset. Massorna utgjordes av odlingsjord och ovanpå det fanns ett lager med grus (figur 41). Makrofossilprov (PM1) togs i ett smutslager på gruset längst upp i ytan på ön och där fanns spår av träkol i provet, liksom uppvärmningsspår av koks och stenkol. Förekommande ängsväxter var endast knaggelstarr (*carex flacca*). Ogräsfröer av svinmålla (meldestokk) *Chenopodium album* framkom likaså. Från bärkategorin påträffades äkta fläder (svarthyll) *Sambucus nigra*, druvfläder (rødhyll) *sambus racemosa*¹⁸ och hallon (bringebær) *Rubus idaeus*. Det enda importerade fyndet kommer från detta prov i form av fikon (fiken)

¹⁶ Gårdsskräppa × spenatskräppa - Artfakta från SLU Artdatabanken, hämtat 2024-07-22

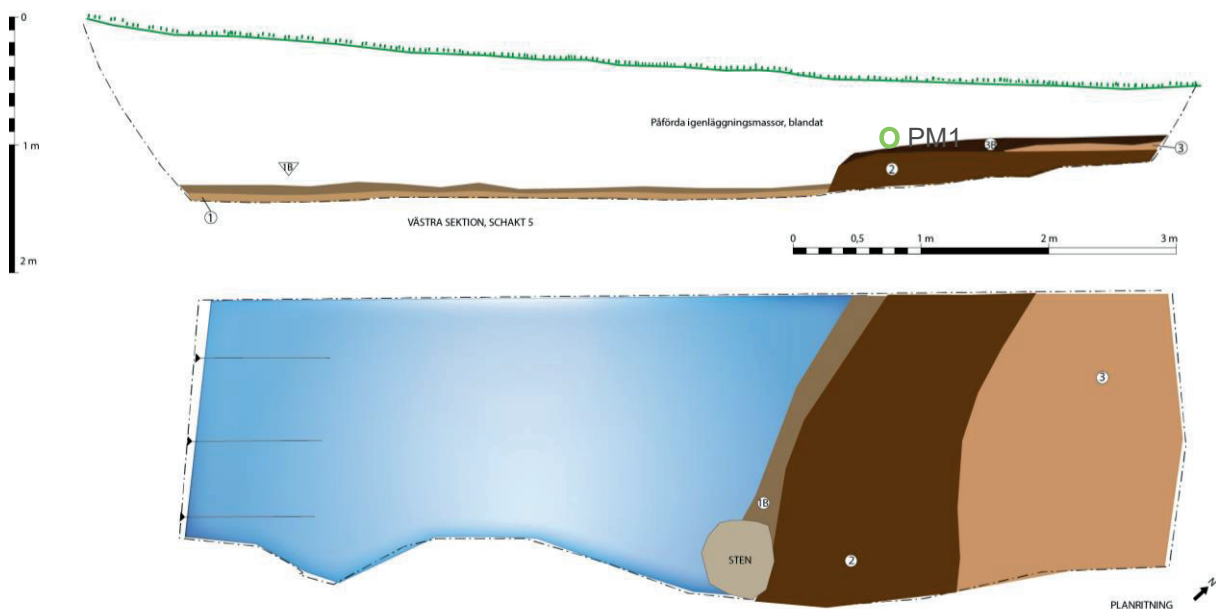
¹⁷ <https://www.artsdatabanken.no/taxon/Rumex%20longifolius/102972>, hämtat 2024-07-22

¹⁸ [Sambucus racemosa racemosa - Artsdatabanken](https://www.artsdatabanken.no/taxon/Sambucus%20racemosa/102972), hämtat 2024-07-22

figus carica (figur 40). Makrofossilprovet från det övre smutslagret på ön, det vill säga brukningslagret, liksom bottensedimentet i dammen i området, tyder på att det förekommit aktiviteter där ätbara bär varit ett inslag. Dammen i detta område kan inte ha varit särskilt djup då den konstruerade ön endast höjde sig omkring 0,30–0,40 m ovanför botten på dammen (figur 41). Den grusade ytan längst upp på ön bör rimligen innebära att det funnits en vistelseyta. I den östra sektionen påträffades en cementkonstruktion där stenar gjutits in. Troligen var det en delvis synlig konstruktion där vattennivån skiftade och konstruktionen bildade således ett mindre vattenfall (figur 42). I fyllningsmassorna i dammen framkom flera stora trädstubbar. I samband med igenfyllningen på 1960-talet kan flera träd ha avverkats på ön eller i öns närhet.

Figur 40. På öns översta smutslager fanns spår av fiken (fiken) *figus carica*., äkta fläder (svarthyll) *Sambucus nigra* och druvfläder (rødhyll) *sambus racemosa*. ©Fotograf Aja Guldåker

Figur 41. Västra sektion i schakt 5 som visar omfattningen av igenfyllnaden av dammen och ovanpå ön (K18). På planritningen framgår att det är en rundad ö som åtminstone på ett ställe hade en större sten i strandkanten mot vattnet. Fullständiga lagerbeskrivningar finns i bilagan.

Figur 42. I den östra sektionen i schakt 5 framkom en konstruktion av sten och cement som troligen utgjort en gräns för en ny vattennivå eller ett mindre vattenfall.

Fynd och grusprover

Från botten-sedimenten i schakt 3 och 4 kommer de äldsta fynden som kan knytas till brukningstiden i trädgårdsanläggningen (figur 43–44). Föremålen visar en glimt av tiden troligen kring slutet av 1800-talet. Takpannan och tegelstenen visar att byggnaderna på gården kan ha varit uppförda med materialet och att restmaterial kan ha hamnat i dammanläggningen. I avsaknad av sophantering hamnade gärna kasserade föremål på platser där de störde som minst. Det kan också röra sig om föremål som har hanterats i trädgårdsanläggningen. Handsmidda järnspik kunde ju enkelt smidas om och kastades därför sällan bort. Spiken kan snarare tyda på att det funnits en träkonstruktion i dammen. Detsamma gäller för karbinhaken som mycket väl kan ha haft en funktion, kanske har den varit fäst i en flaggstång eller anordning för en vimpel. Glasbuteljerna och porslinsdetaljerna är snarare ett resultat av vistelse i området med förtäring. En liten blomkruka med en pinne i bottenhålet väcker frågor (figur 44; fyndnr 2023_5). Kanske har blomkrukan använts som ett lock som kunnat lyftas i pinnen, eller så har blomkrukan varit fäst på en pinne lite högre upp, antingen med en liten blomma i eller så var krukan fylld med något annat.

Fyndnr 2023_8

Fyndnr 2023_9

Schakt 3, kontext 8

Trädgårdsarkeologisk undersökning år 2023, Gjøvik Gård

Schakt 3, kontext 8

Fyndnr 2023_6

Fyndnr 2023_21

Fyndnr 2023_7

Trädgårdsarkeologisk undersökning år 2023, Gjøvik Gård

Figur 43. Från bottensedimentet i schakt 3, den äldsta perioden av dammanläggningen insamlades bland annat en takpanna i tegel och en tegelsten, handsmidda spikar samt en karbinhake, en glasbutelj och en fragmenterad skosula i läder.

Figur 44. Från bottensedimentet i schakt 5, den äldsta perioden av dammanläggningen insamlades bland annat en botten på en blomkruka med en pinne instucken i hålet, porslin, glasbutelj och flera andra glasbitar.

I samband med att trädgården omgestaltades och dammarna fylldes igen under 1960-tal hamnade en del fynd i fyllningsmassorna (figur 45–46). Dessa kan ursprungligen ha hamnat i jorden under olika tidsperioder och beroende på var jorden hämtades ifrån kan föremålen komma från andra miljöer än trädgårdsanläggningen på gården. Fynden representerar istället en översiktlig föremålsförekomst i trakten. Exempelvis fragmenten från bruna och gröna glasbuteljer, vilka troligen är de vanligast förekommande färgerna på buteljer under både 1800–1900-talen.

Finporlin med guldkantade kaffekoppar visar på en kaffedrickande tradition. I Sverige tog kaffedrickandet först fart efter att Karl XII återvände till landet i slutet på år 1715 efter 15 års krigande ute i Europa. Han hade med sig ett stort sällskap av militärer, ämbetsmän och tjänstefolk där många av dem dagligen drack kaffe. Kaffedrickandet var inledningsvis endast till för en exklusiv skara som hade råd med de dyra bönorna. Under 1700-talet kom flera förbud mot användandet i Sverige, men detta hävdades snart och under mitten på 1800-talet var drycken tillgänglig och vanlig även för bönder och arbetare (Liljegren 2022:20ff). Troligen var situationsbilden liknande i Norge. Stengodsskärvan kan tyda på att öl var ytterligare en dryck som nyttjades då keramiken troligen är ett fragment från ett ölkrus (figur 45; fyndnr 2023_12).

Fynden visar att det förutom dryck även förtärdes mat, då skärvor av fat finns bland föremålen (figur 45; fyndnr 2023_13). Och även i fyllnadsmassorna framkom en skärva från en blomkruka, som därmed antyder att det förutom planeringar i jorden också fanns blomkrukor inom trädgården (figur 45; fyndnr 2023_14/20).

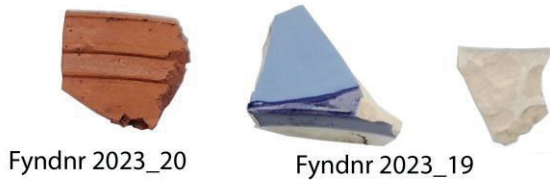
Figur 45. Från igenfyllnadsmaterialet i schakt 5, då dammanläggningen lades igen omkring år 1961.

Fyndnr 2023_17

Fyndnr 2023_18

Fyndnr 2023_20

Fyndnr 2023_19

Schakt 3, kontext 4

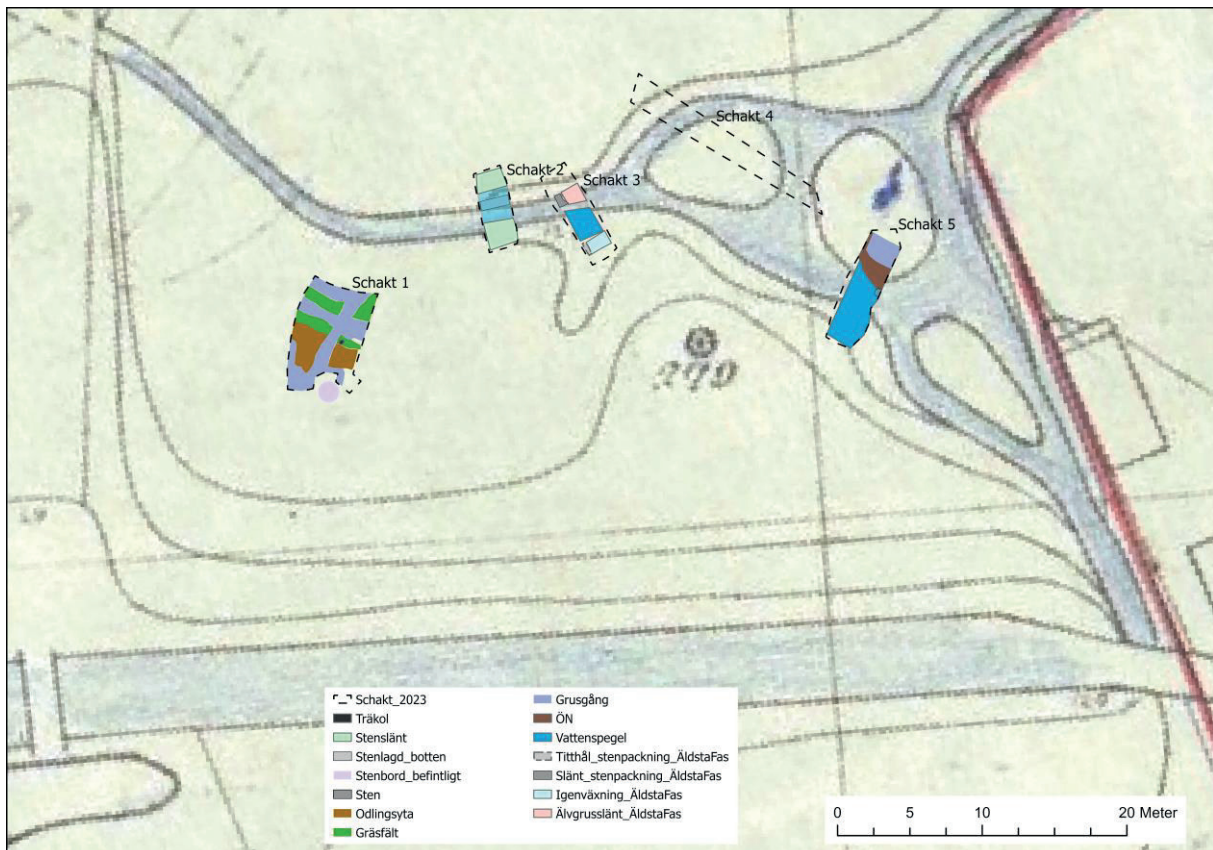
Trädgårdsarkeologisk undersökning år 2023, Gjøvik Gård

Figur 46. Från igenfyllnadsmaterialet i schakt 3, då dammanläggningen lades igen omkring år 1961.

Fyra grusprov insamlades under undersökningen (bilaga 5). Grusprov 1 och 4 togs från dammbotten i två olika schakt. De bedömdes båda som naturligt älvgrus och hade en blandad sortering med grus och småsten samt enstaka inslag av tegelkross. Grusprov 2 togs från den grusade ytan på ön och vid jämförelse med övriga prover visade sig det vara snarlikt älvgrus med samma typ av sortering i storlek. Grusprov 3 togs från grusgångarna vid det befintliga stenbordet. Även detta prov bestod av älvgrus. Samtliga prover innehöll älvgrus och det kan konstateras att det lokala grusmaterialet dominerar helt.

Resultat

Sammantaget har schakt 1–3 samt schakt 5, med en total yta av 81,5 m², tillsammans med historiska kartor och bilder, makrofossilprover bidragit till att till viss del återskapa delar av tidigare situationsbild i trädgården. Nedan följer förslag till rekonstruktionsinslag av den del av trädgården som genom den arkeologiska undersökningen har blottat delar av de äldre faserna. Den äldsta kartan från år 1857 läggs i denna diskussion åt sidan, då det inom undersökningsområdet endast är ett tomt fält på kartan (figur 3). Kanske fanns trädgårdsanläggningen redan då, men det går inte att säkert veta. Istället har den kolorerade kartan använts, som troligen är densamma som 1917-års karta (figur 47).

Figur 47. En karta, troligen 1917, där schakten från 2023-års undersökning med inmätta kontexter ger lite förslag på hur det kan ha sett ut under olika tider.

Prydanläggningen i slutet av 1800-talet och kring år 1917

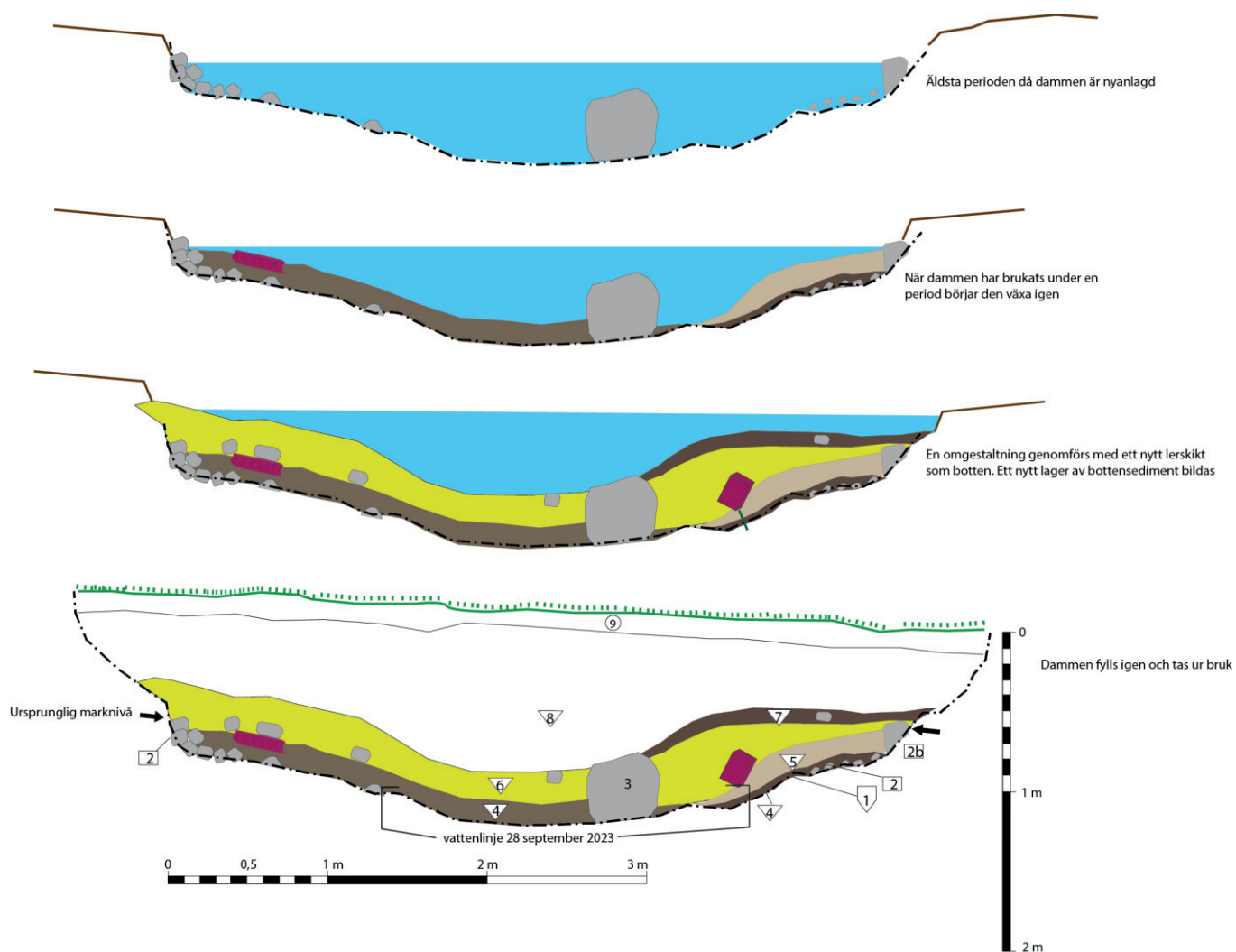
På den odaterade kartan, som troligen är en kolorerad variant av 1917-års karta, syns gångsystemens orientering i schakt 1 rimma väl med prydkanalens strandlinje. Den rundade formen på gångarna tycks följa den organiska formen på kanalen och odlingsytorna likaså. Det kan därför vara fullt rimligt att de konstaterade odlingsytorna och gångarna, med de magra möjligen gräsbevuxna ytorna emellan fanns omkring år 1917, trots att de låg väldigt ytligt under grässvålen (figur 47). Dammområdet eller "prydkanalen" och gångsystemen med odlingar eller rabatter därkring anlades förmodligen ungefär

samtidigt, kanske i slutet av 1800-talet (jfr figur 2, 47). Daggkåpa kan ha varit en möjlig rabattväxt då det påträffades många fröer i makrofossilprovet.

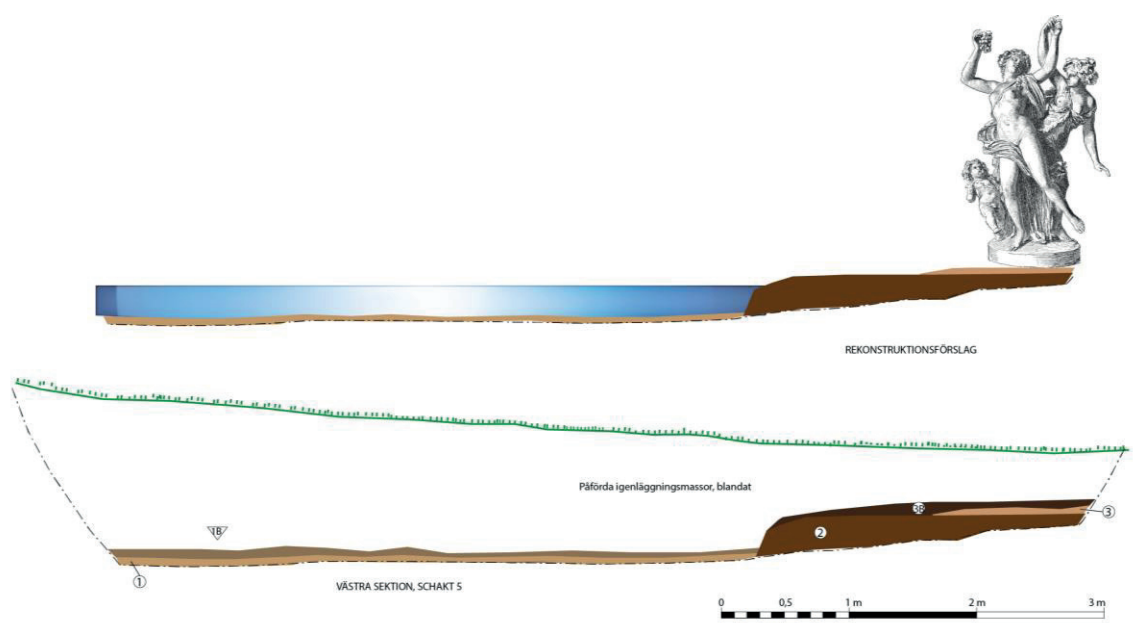
I schakt 3 kan delvis kontexterna som påträffades, och som tolkades höra till den äldsta perioden i dammanläggningen, knyts till 1917-års karta (figur 47). På den norra och södra sidan om dammen finns en tunn linje som troligen representerar en höjdlinje. Vid undersökningen kunde en stenslänt konstateras på båda sidor, men där det i söder fanns ett tjockt ackumulerat lager av organiskt material som tolkades vara spår av igenväxning. Det bör därmed ha funnits en hel del växtlighet särskilt på den södra sidan av dammen. Den inmätta vattenspegeln kontra den historiska kartan överensstämmer inte helt. Det kan bero på flera faktorer. Dels kan den upprättade kartan vara något felritad då det 1917 inte fanns satelliter som kunde fånga upp exakta positioner. Dammen kan därmed ha hamnat lite fel i förhållande till den verkliga situationsbilden omkring år 1917. Vattenspegeln som mättes in var också resultatet av det grundvatten som under endast ett par dagar åter sipprade fram från botten. En möjlighet är därför att det tidigare funnits en större vattenspegel i området. Vid en grundlig analys av den västra sektionsväggen i schakt 3 kan en utveckling av dammanläggningen skönjas (figur 48). Inledningsvis var det en vattenspegel på omkring fyra meter med stenlagda slänter och delvis även på botten. Djupet på dammen var inte mer än omkring 0,50–0,60 meter där det var som djupast. Efterhand bidrog växtlighet till att vattenspegeln minskade och då gjordes en omgestaltning med en ny botten av lera och sten. Även den kom att växa igen efterhand och omkring år 1961 fylldes alla fördjupningar igen med jord, sten och stubbar från fällda träd.

Förhållandet mellan schakt 4 och 1917-års karta kan inte diskuteras nämnvärt då endast grässvålen togs bort och inga kontexter därunder kunde urskiljas. Däremot kan nämnas att schaktets placering inledningsvis placerades mellan flera björkars trädkronor och eventuellt fanns det björkar på den västra ön och kanske även de andra öarna. Upplösningen på flygbilden från år 1947 är tyvärr lite för dålig för att man skall kunna se ordentligt, men 1961 års flygbild visar att det trots igenläggning av dammarna kvarstod flera uppvuxna björkar i området (figur 14, 15).

Schakt 5 i jämförelse med 1917-års karta visar med tydlighet att kontexterna som påträffades vid den arkeologiska undersökningen överensstämmer väl med vattenspegeln och ön i området. Det som kartan inte visar är att delar av ön också var grusad (figur 49, 50).

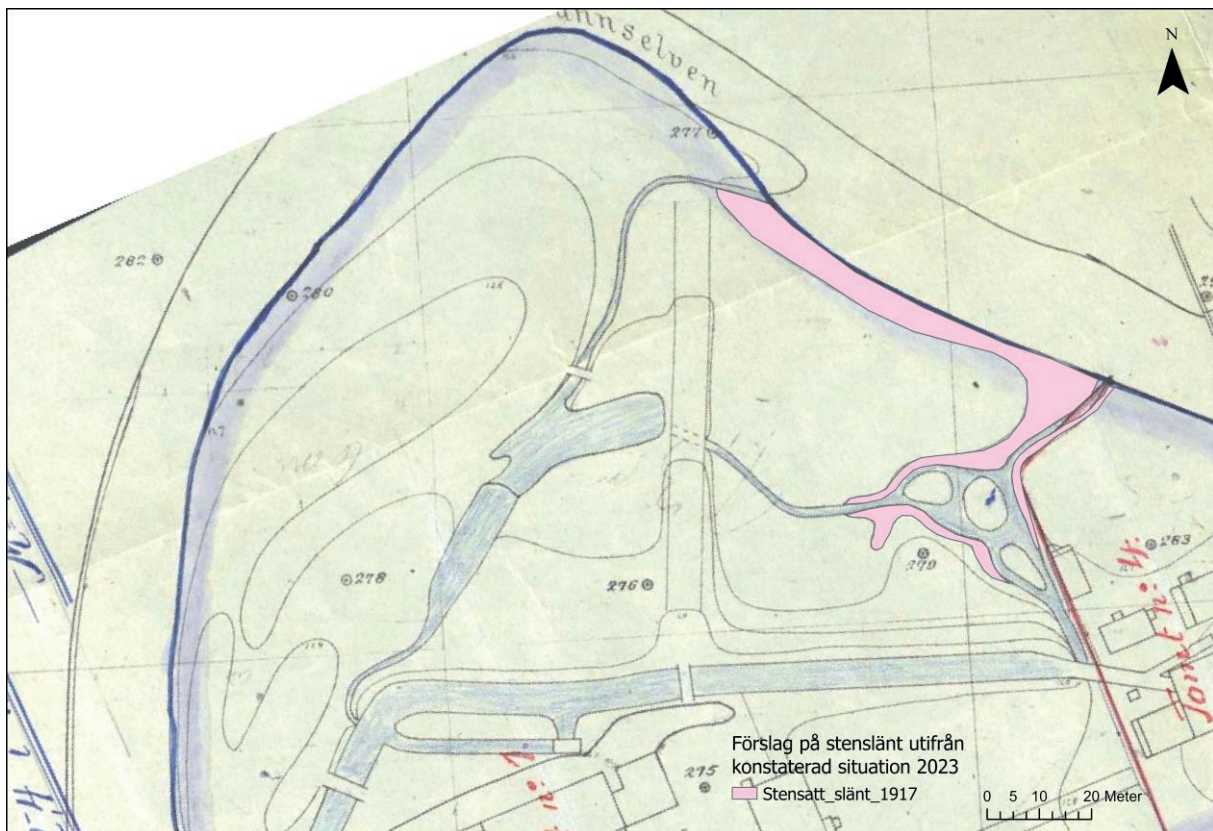

Figur 48. En tolkning av den västra sektionen i schakt 3 visar dammens utveckling från en relativt bred och djup vattenspegel utan mycket växtlighet till att med tiden växa igen och en omgestaltning sker med ny förhöjd botten. De två översta bilderna motsvarar förmodligen slutet av 1800-talet och tiden kring 1917.

Figur 49. Den västra sektionen i schakt 5 visade att vattennivån inte var så djup i området och att det var fullt möjligt att vada ut till ön. Den grusade ytan på ön indikerar att det kan ha förekommit aktiviteter eller funnits statyer

(fortsättning föregående sida) bildtext utplacerade. I makrofossilproverna fanns tecken på förtäring av bär och frukter och fynden indikerade både kaffe- och ölbrickande. Bredden på vattenspegeln var inte framtagen i dess helhet.

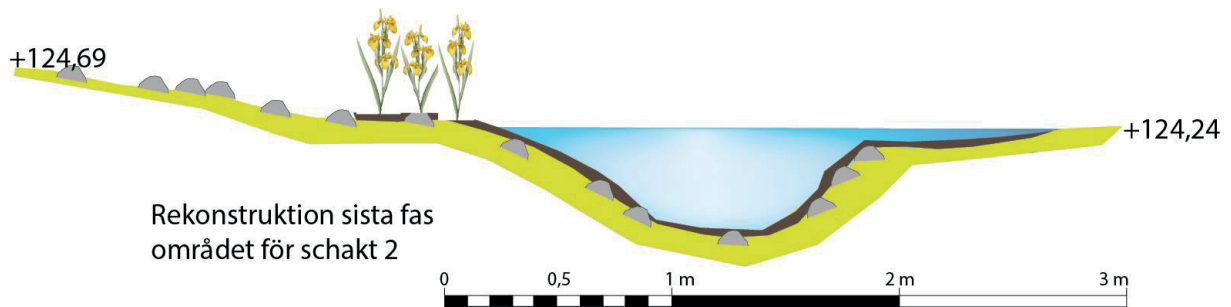

Figur 50. Utifrån konstaterad situationsbild vid den arkeologiska undersökningen i schakt 3 år 2023, kan förslagsvis hela ytan kring dammanläggningen ha anlagts med en stenslänt. Odaterad karta, troligt från år 1917 underliggande (Gjøviks kommun, kartarkiv).

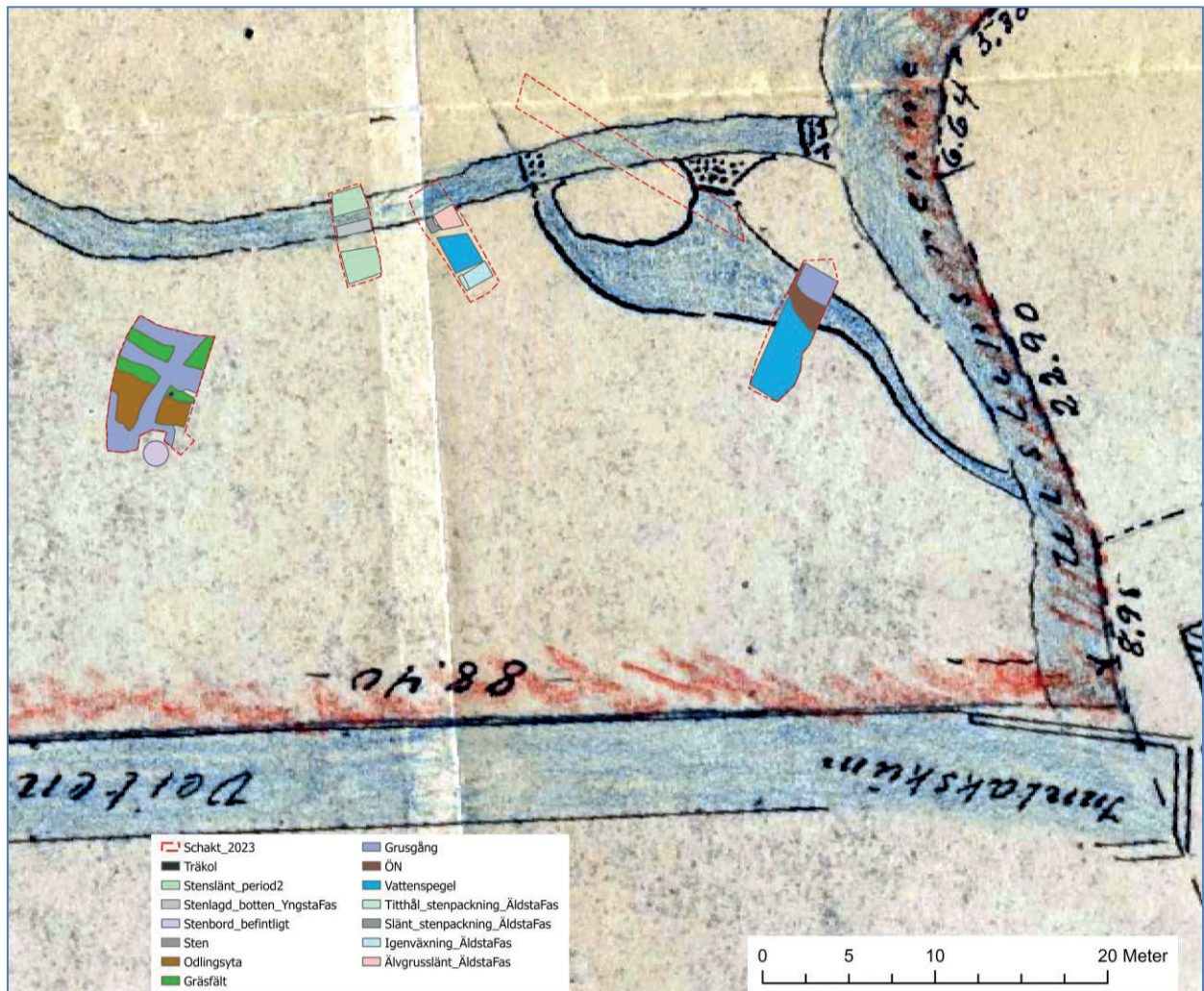
Prydanläggningen kring år 1937

Schakt 2 och det som i fält tolkades vara den sista perioden av anläggningen innan destruktion, representerar en senare period än 1917, då det inte riktigt motsvarar anläggningen på kartan (figur 52). Därmed kan den senare omgestaltningen konstateras vara yngre än 1917. Kartan från 1937 är handritad och noggrannheten vid inmätning förmodligen inte så hög. Schakt 5 bör ha varit längre västerut, vilket innebär att situationsbilden mot 1917 var snarlik, men att de två öarna i öster vuxit ihop. Det som är intressant är den prickade ytan mellan öarna som sannolikt är det lilla vattenfall eller vattenavskiljare som åstadkoms med den plint av sten och cement som påträffades i den östra sektionen i schakt 5 (figur 42 och 53). På historiska bilder framgår att det var en gestaltning som återfanns på flera platser i trädgården (figur 12), det framgår även att det är en tradition som följt med även till denna tid, då de broar som finns i den västra trädgårdsdelen är uppförda ovanpå liknande vattenavskiljare (figur 23).

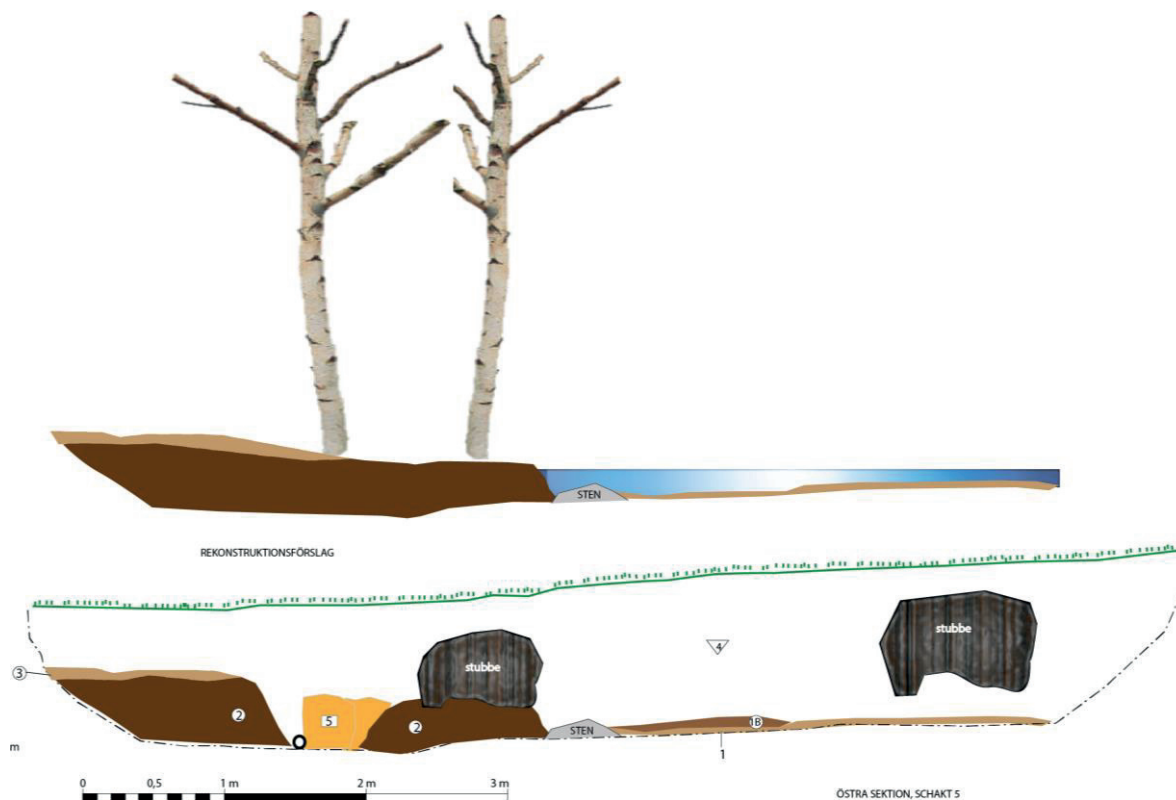
På grund av en ackumulerande igenväxning genomfördes en omgestaltning någon gång efter år 1917, vilket innebar att terrängen förändrades i området då ett lager med lera och sten påfördes och djupet minskade (figur 51).

Figur 51. Förslag på rekonstruktion av omgestaltningen i området för schakt 2 mot väster utifrån sektionsdokumentation.

Figur 52. Karta från år 1937 med schakt från den arkeologiska undersökningen 2023. Kartans nogrannhet är inte så hög och den borde ha varit förskjuten mer åt nordväst. Schakt 3 och 5 hade då förmodligen passat bättre (Gjöviks kommun, kartarkiv).

Figur 53. Rekonstruktionsförslag på ön efter sektion i området för schakt 5. I den östra schaktväggen påträffades en plint i sten och cement som troligen utgjort en vattenavskiljare eller ett vattenfall. Flera stubbar i igenfyllningsmassorna tyder på att det vid igenläggningen omkring år 1961 fälldes flera träd i området.

Prydanläggningen kring år 1947 och 1953

Ett flygfotografi från år 1947 ovanpå en karta från 1953 visar att det förekom en del öppna ytor och att trädbeståndet förmodligen hade minskat lite om man jämför med flygbilden från år 1938 (figur 13 och 54) Söder om dammarna i väster fanns några trädklungor vilket ska ses i förhållande till schakt 1 och de anlagda gångarna och odlingsytorna som påträffades vid undersökningen. En del skuggtåliga växter bör därmed ha varit planterade i rabatterna. Vid sidan om huvudkanalen är det tydligt att det fanns stora träd som kantade vattnet. Kring prydkanalen i väster fanns träd i dess utkant, och på den östra sidan förekommer en del träd, men det är lite svårare att se hur de förhåller sig till vattenanläggningen. Den mindre vattenspegeln i schakt 2 motsvaras ganska fint av 1953 års bakomliggande karta och kring schakt 5 finns flera träd i omgivningen (figur 54).

Förslag på fortsatta åtgärder

För en ökad kunskap om framförallt gångsystemen och odlingarna söder om prydkanalen i öster kan en utökad planschaktning göras för att på så sätt återskapa trädgårdsanläggningen mellan prydkanalen och huvudkanalen. Då lämningarna ligger oerhört ytligt kan de lätt skadas av tung trafik som körs på ytan, särskilt vid fuktig väderlek då körskador lätt uppstår. Kanske är det tack vare det befintliga stenbordet som informationen i schakt 1 finns kvar, att stenbordet haft en avskräckande påverkan på fordonstrafik. Hur som helst vore det en intressant fortsättning att undersöka gångsystemen och odlingsytorna.

Ett sätt att komma vidare med kunskapsinhämtning inför en rekonstruktion är att göra en markradarundersökning, som är ett icke förstörande sätt att arbeta på, men som kan utöka kunskapen om den forna trädgårdsanläggningen under mark. Med hjälp av de schakt som har upptagits under år 2023 kan en utvärdering därefter göras om markradaranomalierna och dess djup utgör tillräcklig kunskapsinhämtning för att förstå den tidigare anläggningens uppbyggnad, disposition och utbredning. Det är viktigt att inhämta olika djup för eventuella lämningar. Eventuellt krävs därefter ytterligare trädgårdsarkeologiska undersökningar för att förstå och verifiera material som avspeglar sig som anomalier.

Administrativa och tekniska uppgifter

Kulturens projektnr	A_2023_0022
Trakt/kvarter/fastighet	Gjøvik gård
Kommun	Gjøvik kommune, Norge
Fylke	Innlandet
Typ av exploatering	Kunskapsinhämtning inför eventuell rekonstruktion
Uppdragsgivare	Mjøsmuseet
Typ av undersökning	Trädgårdsarkeologisk undersökning
Ansvarig institution	Kulturen
Fältarbetsledare	Aja Guldåker
Övrig personal	-
Fältarbetstid	2023-09-25 – 2023-09-29
Fälttid, arkeolog, tim	40 h
Yta, m²	105 m ²
Fyndmaterial	2023_1–21. Fynden förvaras i Mjøsmuseets magasin
Ritning, dokumentation	8 st A3 ritfilm: 6 sektionsritningar skala 1:20, 1 planritning skala 1:125, 1 planritning skala 1:20, Digitala inmättningsfiler
Foto	61 digitala fotografier
Analyser	Makrofossilprov
Arkivmaterial, förvaring	Kulturens LA-arkiv under fastighetsbeteckningen

Referenser

Froknestad, Heidi. 2020. "En nyttig Hage og smuk Lystpark". Tre epoker med spor av europeisk hagekunst på Gjøvik gård. I: Julsrud Berg, Arne (red.) *Mjøsmuseets årsbok 2020*.

Froknestad, Heidi. 2023. DAMANLEGGET PÅ GJØVIK GÅRD - bestilling av oppdrag februar 2023.

Gunnarsson, Gunnar (red.) 1948. *Norstedts Uppslagsbok*. Fjärde omarbetade upplagan, utgiven 1948 på P. A. Norstedt & Söners Förlag i Stockholm.

Heino, Raimo. 2001. *Våra läkande växter*. En naturlig väg till ett friskare liv. Bokförlaget Prisma. Stockholm.

Liljegren, Bengt. 2022. När kaffet kom till Sverige. I: *Kaffe– en het historia. Kulturen 2022 Årsbok*.

Olofsson Breckoff, Aja. 2004. Dammarna på Bogstad Gård. En arkeologisk undersökning av dammkonstruktionerna i en engelsk landskapspark.

Övrigt

Artsdatabanken.no

Samtliga historiska kartor och historiska bilder i rapporten tillhandahållna av *Mjøsmuseet*.

Sveriges lantbruksuniversitet (SLU) artdatabank

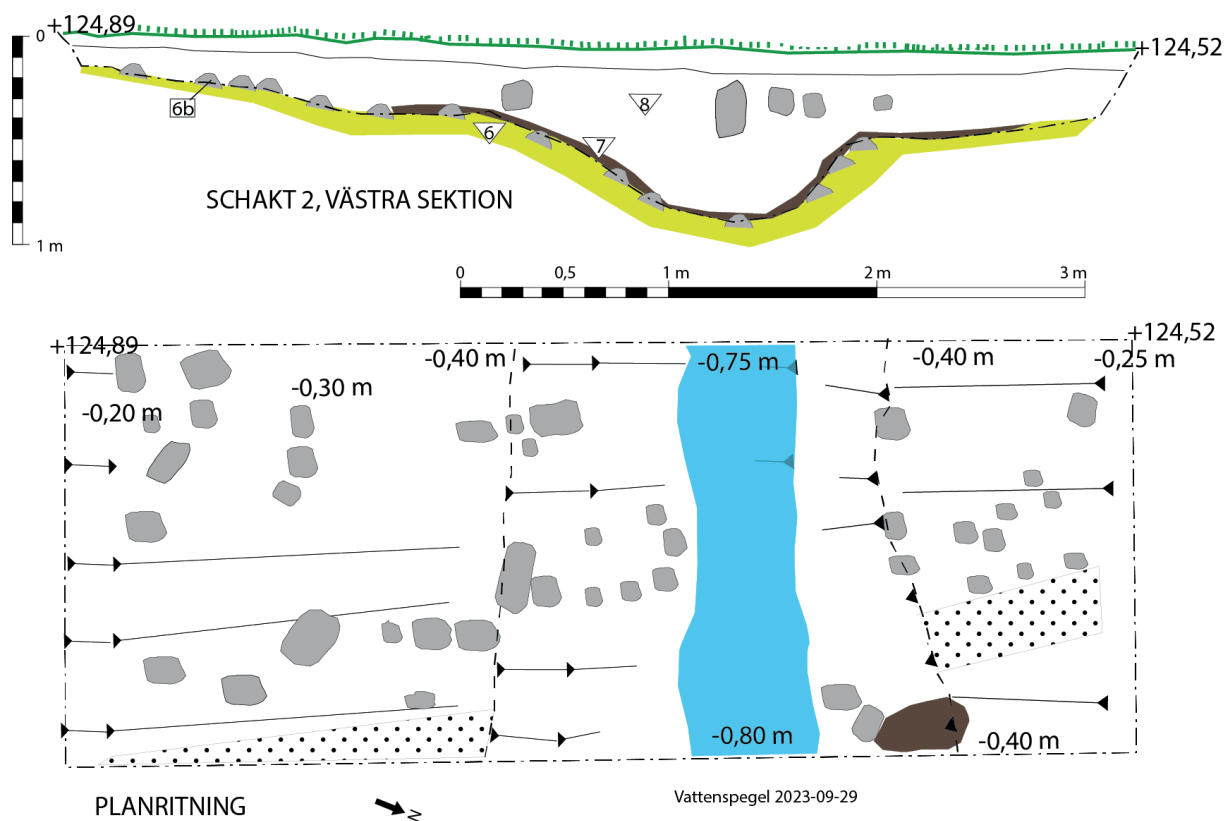
Bilagor

1. Plan- och sektionsritningar
2. Fyndlista
3. Analyser
4. Historiskt flygfotografi
5. Grusprover

Symbolförklaringar

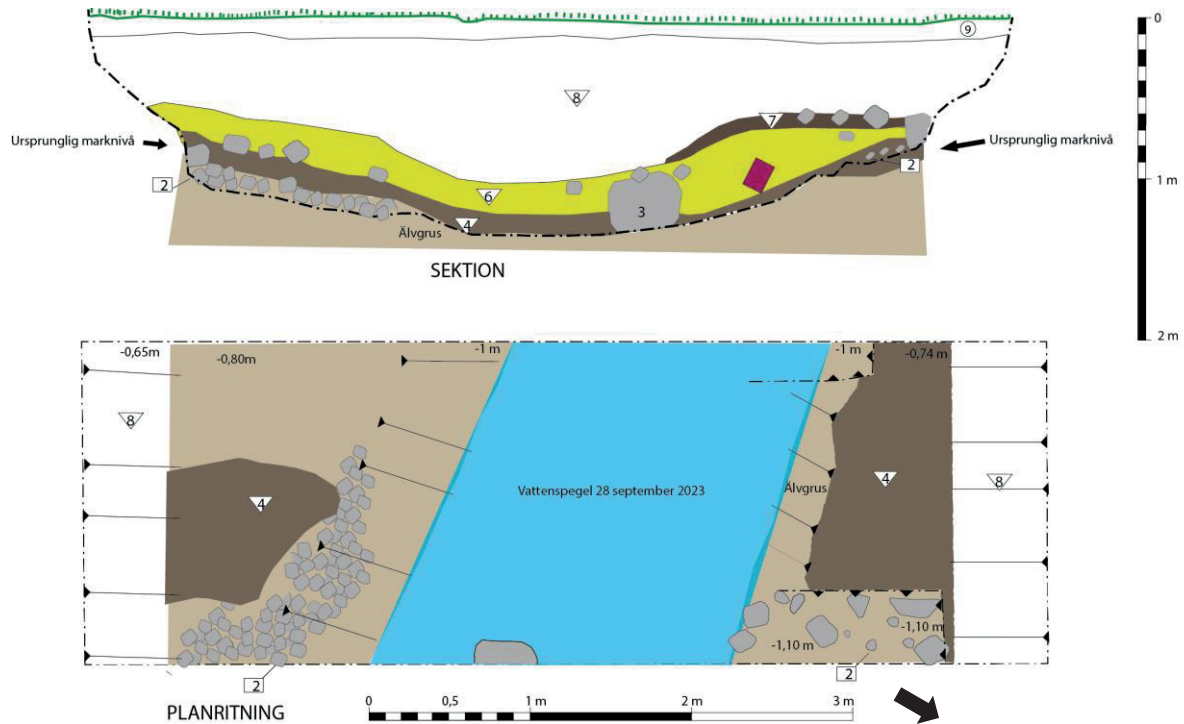
	Lager
	Fyllning
	Stolphål
	Konstruktion
	Nedgrävning
	Det stratigrafiska objektets begränsning
	Schaktbegränsning
	Skuren av yngre nedgrävning
	Osäker begränsning
	Släntpilar

Bilaga 1. Plan- och sektionsritningar

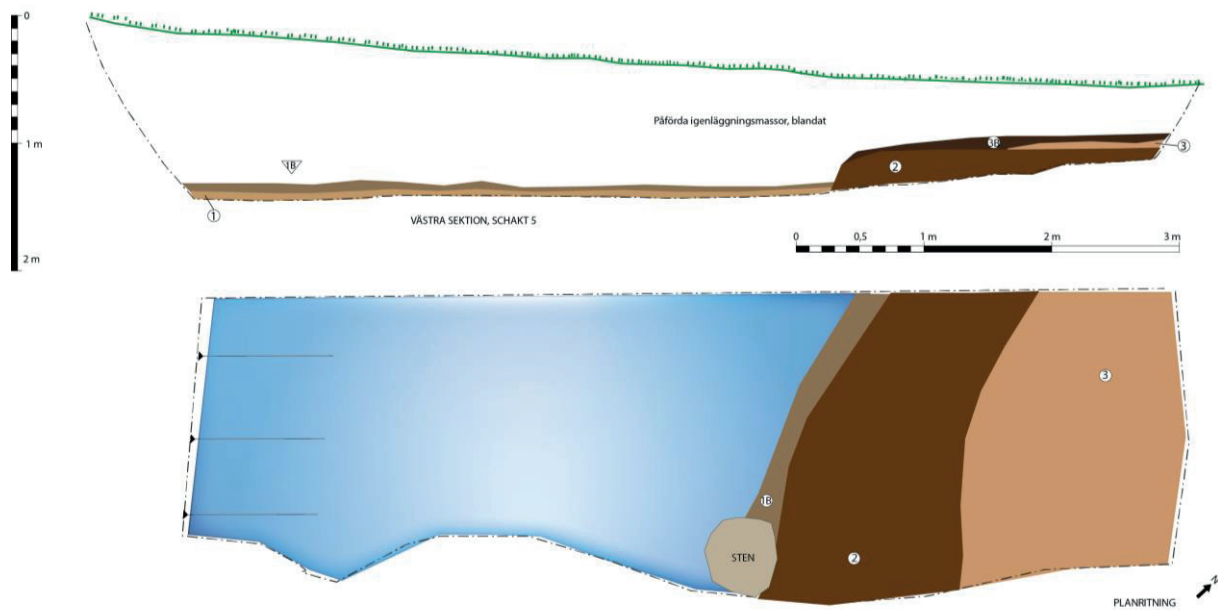
Lagerbeskrivning schakt 2, västra sektion och schaktbottenplan

6. En gråbrun packning av lera och sten. Kompakt, fuktigt och något finkornigt. Tolkning: omgestaltning av stenslätten och botten på dammen.
- 6b. Stenar. Tolkning: en konstruerad stenpackning på slänten och på botten av den omgestaltade prydkanalen/dammen.
7. Ett ackumulerat lager av löv/pinnar och organiskt material. Tolkning: bottensediment i den omgestaltade prydkanalen/dammen
8. Jord, lera, sten. Tolkning: igenfyllnad och destruktion av prydkanalen/dammen, omkring år 1961.

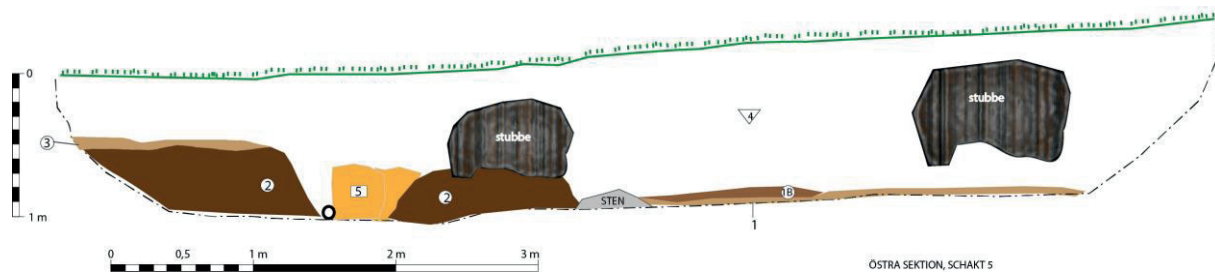
Lagerbeskrivning schakt 3, västra sektion och schaktbottenplan

1. Naturligt älvgrus.
2. Stenar. Tolkning: en konstruerad stenpackning på slänten och på botten av den ursprungliga prydkanalen/dammen.
3. En större sten som legat i vattnet.
4. Ett ackumulerat lager av löv/pinnar och organiskt material. Tolkning: bottensediment.
6. En gråbrun packning av lera och sten. Kompakt, fuktigt och något finkornigt. Tolkning: omgestaltning av stenslänten och botten på dammen.
7. Nytt ackumulerat lager av löv/pinnar och organiskt material. Tolkning: bottensediment och strandzon till den omgestaltade prydkanalen efter år 1917.
8. Jord, lera, sten. Tolkning: igenfyllnad och destruktion av prydkanalen/dammen, omkring år 1961.

Lagerbeskrivning schakt 5, västra sektion och schaktbottenplan

1. Naturligt älvgrus. Småsten och grus, brunbeige. Tolkning: botten på prydkanalen.
- 1b. Organiskt material i form av löv och pinnar. Tolkning: bottensediment mot ön.
2. Kompakt men mjuk, brun, fet lera med organiskt inslag. Tolkning: konstruktion av en ö.
3. Grovt brunbeige grus och småsten. Tolkning: toppmaterial på ön.
- 3b. Brunt, organiskt matjordsliknande lager. Tolkning: smutslager ovanpå gruslagret på ön.
18. Jord, lera, sten. Tolkning: igenfyllnad och destruktion av prydkanalen/dammen, omkring år 1961.

Lagerbeskrivning schakt 5, östra sektion

1. Naturligt älvgrus. Småsten och grus, brunbeige. Inslag av tegel och fynd. Mellangrov sand till 4 cm stora stenar. Tolkning: botten på prydkanalen.
- 1b. Organiskt material i form av löv och pinnar. Tolkning: bottensediment mot ön.
2. Brun, något kompakt, fet lera. Mjukt och inslag av organiskt material. Ligger mot en stor sten. Tolkning: konstruktion av en ö.
3. Grovt brunbeiget grus och småsten. Tolkning: toppmaterial på ön.
4. Sten och grusfyllning samt matjord. Stora stubbar med avverkningsspår. Tolkning: igenfyllning av prydkanalen.
5. Plint av cement och sten. Naturstenar i dagen tyder på en dekorativ användning. Tolkning: vattenreglerande barriär som inte är placerad på ursprunglig plats utan flyttad. Ett modernt ledningsschakt med ett rör ligger intill.

Bilaga 2. Fyndlista

Fynden överlämnades 2023-09-29 till Mjøsmuseet i samband med att den arkeologiska undersökningen var avslutad i fält.

Fyndnr	Kontext	År	Material	Sakord	Vikt (g)	Kommentar	Datering
2023_1	Schakt 5/Kontext 1b/ Bottensediment fas 1	2023	Glas	Butelj	179	Munblåst, grön med bubblor i. Gjöviks glasblåseri?	1890-t?
2023_2	Schakt 5/Kontext 1b/ Bottensediment fas 1	2023	Glas	Blandat glas	39	Blått glas eventuellt fönster, grönt glas del av butelj, genomskinligt glasdel av flaska	1890-t?
2023_3	Schakt 5/Kontext 1b/ Bottensediment fas 1	2023	Fajans	Fat	18	Vitglaserad mynningsbit	1890-t?
2023_4	Schakt 5/Kontext 1b/ Bottensediment fas 1	2023	Porslin	Fat	10	Tre delar, en med guldkantmykning, en skärva med texten "Chezho...Slovak....bottenmärke	
2023_5	Schakt 5/Kontext 1b/ Bottensediment fas 1	2023	Keramik	Blomkruka med pinne	68	Yngre rödgodskeramik, bottendiameter 5,5 cm. I ett hål sitter en täljd pinne	
2023_6	Schakt 3/Kontext 8/ Bottensediment fas 1	2023	Glas	Butelj	127	Brun hals med mynning utan skruvkork	
2023_7	Schakt 3/Kontext 8/ Bottensediment fas 1	2023	Järn	Handsmidd spik/Karbinhake	205	Två spikar 21cm/15 cm och en slags karbinhake äldre modell med justerbart fäste påhängt	1890-t?
2023_8	Schakt 3/Kontext 8/ Bottensediment fas 1	2023	Tegel	Takpanna		35x23 cm	1890-t?
2023_9	Schakt 3/Kontext 8/ Bottensediment fas 1	2023	Tegel	Tegelsten		24x9x7	1890-t?
2023_10	Schakt 5/Kontext 4/ Omgestaltning av damm	2023	Metall/plåt		9	Tunn plåt ursprungligen rund. Hål rakt igenom.	
2023_11	Schakt 5/Kontext 4/ Omgestaltning av damm	2023	Glas	Butelj	101	En grön del och två bruna. Botten och buk	
2023_12	Schakt 5/Kontext 4/ Omgestaltning av damm	2023	Stengodskeramik	Krus	38	Troligen Westwald, grå med blå rand. Större krus	
2023_13	Schakt 5/Kontext 4/ Omgestaltning av damm	2023	Fajanskeramik	Fat	61	Fem skärvor, vit glasyr	
2023_14	Schakt 5/Kontext 4/ Omgestaltning av damm	2023	Yngre rödgodskeramik	Blomkruka med pinne	93	Botten och buk. Hål. 85 mm i diam	
2023_15	Schakt 5/Kontext 4/	2023	Porslin	Kaffekopp	20	Två skärvor, en med buk och hank samt mynning. En botten	

	Omgestaltning av damm						
2023_16	Schakt 5/Kontext 4/Omgestaltning av damm	2023	Metall/cu-leg	Beslag	102	145 mm lång och 20 mm bred, två runda hål i vardera ände 10 mm 3 mm tjock	
2023_17	Schakt 3/Kontext 4/Omgestaltning av damm	2023	Metall/plåt	Burk	121	Räflad botten, cirka 140 mm i diam 65 mm hög. Kakburk?	
2023_18	Schakt 3/Kontext 4/Omgestaltning av damm	2023	Glas	Butelj	71	En grön bukdel och en färglös hals	
2023_19	Schakt 3/Kontext 4/Omgestaltning av damm	2023	Fajanskeramik	Oidentifierat	37	Blåvitglasyr. Oklar form, kanske kakelugnsdetalj	
2023_20	Schakt 3/Kontext 4/Omgestaltning av damm	2023	Yngre rödgodskeramik		18	Blomkruka bukdel och mynning	
2023_21	Schakt 3/Kontext 8/Bottensediment fas 1	2023	Läder	Skosula	-	Fragment av skosula med hål för söm. Avförd	

Bilaga 3. Makroskopisk analys av jordprover från trädgårdslämningar vid Gjøviks gård, Norge. Teknisk rapport av Jens Heimdahl, Arkeologerna – Statens historiska museer

Makroskopisk analys av jordprover från trädgårdslämningar vid Gjøviks gård, Norge

Teknisk rapport

Jens Heimdahl, Arkeologerna – Statens historiska museer 2024-03-05

Bakgrund

Under den arkeologiska undersökningen av trädgårdslämningar vid Gjøviks gård i Norge 2023 (projekt: A_2023_0022) insamlades fem jordprover för makroskopisk analys med fokus på växtrester. De undersökta trädgårdslämningarna utgörs dels av bottensediment i två separata dammanläggningar (prov 2 & 3; samt prov 4), dels av odlingsjord från en rabatt mellan två trädgårdsgångar (prov 5) och toppskiktet från en ö i dammen där prov 4 togs (prov 1). Trädgården och dammarna är anlagda 1894, och är från denna tid eller det tidiga 1900-talet. Frågeställningarna handlar huvudsakligen om huruvida det går att se spår av vilka växter som odlats i trädgården och andra trädgårdsrelaterade aktiviteter.

Metod och källkritik

Provtagningen genomfördes av arkeolog Aja Guldåker under utgrävningen. Proverna innehöll torrvolymen om ca 2,5 liter jord. Inkomna till laboratoriet preparerades proverna genom flotation enligt metod beskriven av Wasylikowa (1986) och våtsiktades i siktar med minsta maskstorlek 0,25 mm. Proverna från dammarna (prov 2–4) innehöll så stora mängder organiskt material att endast en mindre del av provvolymen analyserades. Även den kvarvarande flotationsresten av tyngre minerogent material våtsiktades och genomsöktes. Efter floteringen samlades provet upp och förvarades fuktigt i en tillsluten plastpåse till dess det analyserades. Identifieringen av materialet skedde under ett stereomikroskop med 7–100 gångers förstoring. I samband med bestämningarna utnyttjades litteratur (främst Von Jacomet 2006 och Cappers m. fl. 2012) samt referenssamlingar av recenta fröer. Den makroskopiska analysen har främst behandlat växtmakrofossil (som inte är ved eller träkol), men även puppor, fekalier, smältor, slagg, ben mm har eftersökts.

Det organiska materialet i proverna från dammarna är välbevarat och innehåller inga uppenbara spår av yngre material eller sentida bioturbation. Det är troligt att materialet bevarat i dessa lager stammar från äldre tid och inte återspeglar en nutida flora. Däremot är det svårt att avgöra huruvida de endast

representerar trädgårdsfasen, eller om de också representerar en igenväxningsfas. Även i proverna från markskiktet från ön och rabatten fanns bevarat organiskt materia, om än i mindre mängd. Här fanns oförkolnade rottrådar och fröer som kan tillhör en yngre/nutida flora, till exempel daggekåpa. De fröer som medtagits i den botaniska analysen är alla slitna och bedöms tillhöra en äldre floramiljö, kanske en äldre trädgårdsfas. I detta oförkolnade frömaterial finns alltså en inbyggd källkritisk problematik. Förkolnat hushållsavfall som påträffas i jorden kan däremot med större säkerhet sägas vara kopplat till hushållet bakom trädgården.

Analysresultat

I resultattabellen har fragmenterade material som inte är förkolnade fröer och frukter kvantifierats enligt en grov relativ skala om en till tre prickar, där en prick ● innebär förekomst av enstaka (ca 1–5) fragment i hela provet. Två prickar ●● innebär att materialet är vanligt – att det hittas i alla genomletningar av de subsamlingar som görs. Tre ●●● prickar innebär att materialet kan sägas dominera provet, att man hittar det var man än tittar.

De identifierade växtfröerna har grovt kategoriserats i olika tafonomiska grupper för att underlätta tolkningen, och förkolnat och oförkolnat material har separerats i tabellen.

Gjörviks gård		Prov	1	2	3	4	5
A_2023_0022		Schakt/sektion	5	3		5	1
		Kontext	Övre markhorisont ö	Bottensediment	Svart botten	Bottensediment	Odlingsjord
		Analyserad vol. l	2	0,3	0,2	0,3	2,6
Fragmenterade material	Förkollnade vedartade växter	Träkol	••				••
		Pinnar/kvistar/knoppar					••
	Oförkollnade Vedartade växter	Obränt träflis och bark					•
		Pinnar/kvistar/knoppar				•••	
		Löv		••			
		Granris (barr & kvistar)		••	••	•••	
	Örtartade växter	Strån och blad		••			
		Rottrådar och basstamdelar	•••	•••			••
	Mossa	Mossa (i allmänhet)		••			
	Köksavfall	Hönsben			•		
Brända ben						•	
	Uppvärmingspår	Koks och stenkol	•			•	••
Oförkollnade frukter/fröer							
Vatten	Svalting	<i>Alisma plantago-aquatica</i>				1	
	Mannagräs	<i>Glyceria fluitans</i>				2	
	Nate (ospec.)	<i>Potamogeton</i> spp.				1	
Äng	Daggkopa	<i>Alchemilla</i> spp					72
	Slankstarr-typ	<i>Carex flacca</i> -type				2	
	Knaggelstarr-typ	<i>Carex flava</i> -type	1			5	
	Hundstarr	<i>Carex nigr</i> -type				1	
	Älggräs	<i>Filipendula ulmaria</i>			2	1	
	Brunört	<i>Prunella vulgaris</i>				1	
	Smörblomma	<i>Ranunculus acris</i>				2	
	Dvärglumner	<i>Selaginella selaginoides</i>					8
Ogräs	Svinmålla-typ	<i>Chenopodium album</i> -type	8		3	4	2
	Jordrök	<i>Fumaria officinalis</i>					1
	Revsmörblomma	<i>Ranunculus repens</i>				2	
	Bergssyra	<i>Rumex acetocella</i>				3	
	Gårdsskräppa	<i>Rumex cf. longifolius</i>				1	
	Våtarv	<i>Stellaria media</i>			1	2	1
		Brännässla	<i>Urtica dioica</i>			4	1
Skog	Harsyra	<i>Oxalis acetocella</i>		2	1		
Träd	Klibbal	<i>Alnus glutinosa</i>		2		3	
	Vårtbjörk	<i>Betula pendula</i>		142	91	12	
	Gran	<i>Picea abies</i>		5			
Bär	Smultron	<i>Fragaria vesca</i>				2	
	Slånbär	<i>Prunus spinosa</i>			1		
	Äkta fläder	<i>Sambucus nigra</i>	3	1			19
	Druvfläder	<i>Sambucus racemosa</i>	12				
	Rönn	<i>Sorbus aucuparia</i>		24	26		
	Hjortron	<i>Rubus camemorus</i>				4	
	Hallon	<i>Rubus idaeus</i>	21	2		7	13
	Blåbär	<i>Vaccinium myrtillus</i>			2		
Odlat	Trädgårdsmålla	<i>Atriplex cf. hortensis</i>				1	
	Råg	<i>Cecale cerale</i>			1		
	Bovete	<i>Fagopyrum esculentum</i>		1			
	Äpple	<i>Malus domestica</i>		1			
	Mejram	<i>Origanum majorana</i>					2
Import	Fikon	<i>Ficus carica</i>	3				
Förkollnade fröer frukter							
	Krusskräppa	<i>Rumex cf. crispus</i>					1
	Enbärskärna	<i>Juniperus communis</i>					1
	Äkta fläder	<i>Sambucus nigra</i>					1

Diskussion

Proverna insamlades från skilda kontexter och diskuteras därför separat.

Övre markhorisont på ö i damm (prov 1)

Detta prov dominerades av rottrådar och basstamdelar som här tolkas som spår av ett sentida vegetationsskikt. Frömaterial i provet domineras av bärkärnor från fläder, både druvfläder och äkta fläder, samt hallon. Fläderbuskar kan ha ingått i vegetationen på ön. Det är troligt att fikonkärnorna som hittades i materialet kommer från latrinavfall som brukats som gödning på platsen, vilket gör det troligt att hallonkärnorna kommer från samma källa.

Dammar (prov 2–4)

Bottensedimenten i de två dammarna innehöll mycket rika botaniska material, och innehållet skiljer sig mellan anläggningarna. Den östra dammen innehöll rika spår av träd och trädfrukter, medan den västra dammen innehöll mer spår av vattenväxter, ogräs och ängsvegetation. Området runt den östra dammen verkar ha varit en trädbevuxen lund, medan vegetationen verkar ha varit öppen runt den västra dammen.

Proverna från den östra dammen, 2 och 3, liknade varandra till sammansättningen. Det botaniska materialet dominerades av fröer från björk och bärkärnor från rönn, samt en mindre mängd fröer från al. Därtill påträffades harsyra som trivs i skuggig miljö och ger intrycket att materialet avsats i en lummig skogbevuxen miljö. Bägge proverna innehöll även en mindre mängd bär, som även dessa kan härröra från den lokala floran kring dammen. Här finns fläder, slån, som kan ha utgjort en del av trädvegetationen, och hallon och blåbär som kan ha vuxit i undervegetationen. I prov 3 påträffades även fuktälskande växter som kan ha utgjort en randvegetation kring dammen, som nässlor, våtarv och älggräs. Proven innehöll även odlade kulturväxter som skalfragment av bovete, en äppelkärna och en rågkärna. Apeln kan passa in i miljön, det är troligt att fruktträd vuxit i närheten av dammen, men bovete och råg är material som i sammanhanget är udda då de snarare hör till en åker- eller köksväxtmiljö av vilka inga andra spår finns. Det är därför möjligt att dessa material härrör från avfall som hamnat i dammen, möjligen mindre mängder latrin, till vilket det även är möjligt att koppla de mindre förekomsterna av bärkärnor som hallon, blåbär och slån. Att avfall förekommer i dammen bekräftas av förekomsten av hönsben i prov 3.

Även provet från den västra dammen, 4, innehöll björkfröer, men i mindre mängd. Här dominerade i stället ängsväxter och ogräs. Vattenväxterna i provet speglar sannolikt vegetationen i dammen, och ängsväxterna är antingen fuktälskande arter som trivs kring dammen, eller representerar stalldynga som använts i trädgården. Även i detta prov påträffades bärkärnor, här i form av smultron, hallon och hjortron. Hjortron är svåra att tänka sig i den lokala floramiljö och det ligger därför närmast till hands att tolka kombinationen av bär som spår av latrinavfall, kanske som en del av gödningen tillsammans med stalldyngan. I provet hittades också ett frö av trädgårdsmålla (bestämningen är osäker, det kan även

vara strandmålla, men det bedöms som mindre troligt) vilket kan tolkas som spår av en näraliggande köksträdgård.

Odlingsjord i rabatt mellan gångar (prov 5)

I detta prov dominerades frömaterialet av daggekåpa som kan utgöra spår av en mer sentida flora, men det skall också noteras att daggekåpor också förekommer i flera odlade varieteter som kan ha odlats i rabatten. Även mejram är ett troligt spår av en tidigare rabattodling, och förekomsten av fläder visar att en sådan stått i närheten. I övrigt dominerades frömaterialet av ogräs och ängsväxter. Här kan särskilt dvärglumner noteras som kan komma från stalldynga som använts som gödning i rabatten. Även här har hallonkärnorna ett troligt ursprung i latrinavfall.

I materialet från rabattjorden skall också förekomsten av brända ben, samt förkolnade bärkärnor noteras, vilket troligen är spår av att köksavfall blandats i jorden.

Referenser

Cappers, R. T. J., Bekker, R. M. & Jans, J. E. A., 2012: *Digital Seed Atlas of the Netherlands*, (2nd edition). Groningen Institute of Archaeology. Groningen

Von Jacomet, S., 2006: *Identification of cereal remains from archaeological sites*. 2nd ed. IPAS Basel University

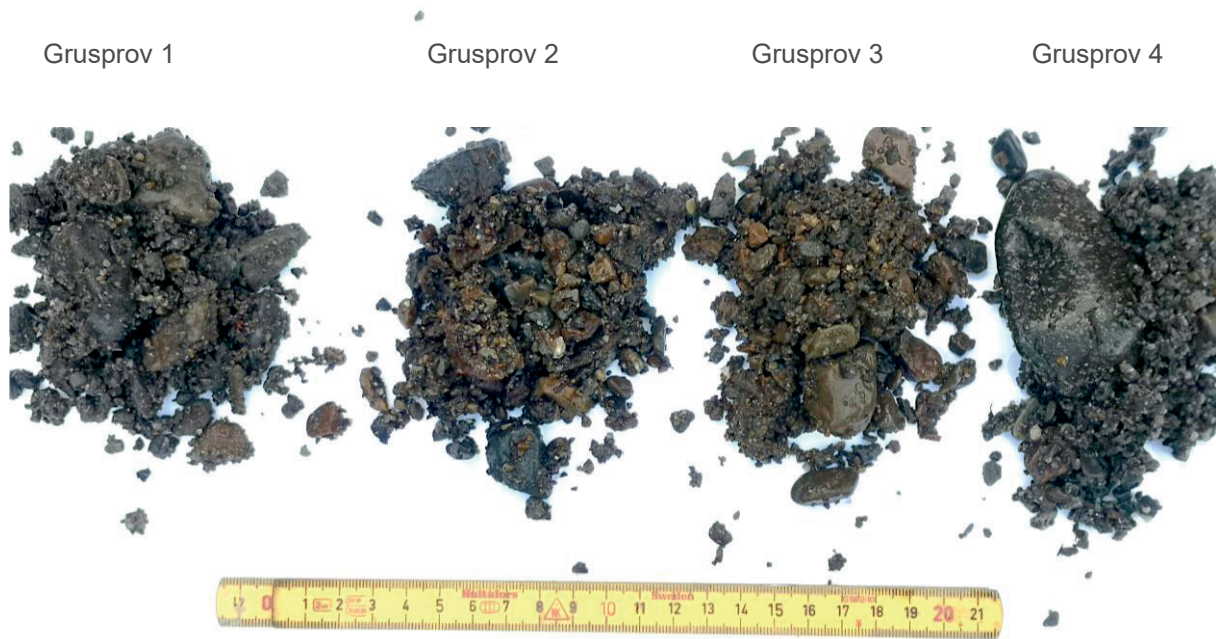
Bilaga 4. Historiskt flygfotografi

Flygfotografi efter år 1961. Trädgårdsanläggningen är delvis omgestaltad med igenfyllning av den nordöstra delen av trädgården (Gjøviks kommun, kartarkiv).

Bilaga 5. Grusprover

Prov	Schakt	Kontext	Kommentar
1	5	K1	Älvgrus, botten på damm
2	5	K3	Grusad yta på ön
3	1	K2	Grusgång
4	3	K1	Älvgrus, botten på damm

2024

- 2024:1 Kv Domkyrkan 1, Lund. Fornlämning RAÄ Lund 73:1/L1988:5459, Lunds stad och kommun, Skåne län. Arkeologisk kontroll år 2022–2023. Gertie Ericsson & Aja Guldåker.
- 2024:2 Häglinge kyrka, Hässleholms kommun, Skåne län. Antikvarisk medverkan 2023 – 2024. Carita Melchert.
- 2024:3 Innerstaden 2:1, Stortorget, fornlämning RAÄ Lund 73:1/L1988:5459, Lunds stad och kommun, Skåne län. Arkeologisk schaktningsövervakning 2015. Gertie Ericsson med bidrag av Jens Heimdahl.
- 2024:4 Grynmalaren 37, Lund. Fornlämning L1988:5459/RAÄ Lund 73:1. Lunds stad och kommun, Skåne län. Arkeologisk förundersökning och schaktningsövervakning 2023. Linnea Lidh.
- 2024:5 Innerstaden 2:1, Mårtensstorget. Fornlämning L1988:5459/RAÄ Lund 73:1, Lunds stad och kommun, Skåne län. Arkeologisk undersökning & schaktningsövervakning 2023. Imelda Bakunic Fridén.
- 2024:6 Fossesholm herregård. Vestfossen, Øvre Eiker kommune, Buskerud Fylke, Norge. Trädgårdsarkeologisk undersökning 2022–2023. Aja Guldåker.
- 2024:7 Universitetet 1, Kungshuset. Fornlämning RAÄ Lund 73:1/L1988:5459 Lunds stad och kommun, Skåne län. Schaktningsövervakning 2023. Sebastian Boström & Gertie Ericsson.
- 2024:8 Innerstaden 2:1, Laboratoriegatan. Fornlämning L1988:5459/RAÄ Lund 73:1. Lunds stad och kommun, Skåne län. Arkeologisk schaktningsövervakning 2023. Linnea Lidh
- 2024:9 Innerstaden 2:1 m.fl., Lund. Fornlämning L1988:5459/RAÄ Lund 73:1. Lunds stad och kommun, Skåne län. Arkeologisk schaktningsövervakning 2022–2023. Generellt tillstånd – Krafringen Energi AB. Henrik Bernro.
- 2024:10 Östra Karup kyrka, Båstads kommun, Skåne län. Antikvarisk medverkan 2023 – 2024. Carita Melchert.
- 2024:11 Kv Maria Magle 6, Lund. Fornlämning L1988:5459/RAÄ Lund 73:1. Lunds stad och kommun, Skåne län. Arkeologisk schaktningsövervakning 2021–2023. Imelda Bakunic Fridén
- 2024:12 Kv Domkyrkan 1 & Sankt Laurentius 3, Generellt tillstånd – Lunds Domkyrka, Fornlämning L1988:5459/RAÄ Lund 73:1. Lunds stad och kommun, Skåne län. Arkeologisk schaktningsövervakning år 2022–2023. Henrik Bernro.
- 2024:13 Apollo 3, Ystad. Fornlämning RAÄ Ystad 50:1/L1988:3379. Ystad stad och kommun, Skåne län. Arkeologisk förundersökning år 2023. Sebastian Boström.
- 2024:14 Kv Galten 28. Fornlämning L1988:5459/RAÄ 73:1. Lunds stad och kommun, Skåne län. Arkeologisk schaktningsövervakning år 2024. Henrik Bernro.
- 2024:15 St Peter 39, Vänskapens hus, Lund, Skåne län. Antikvarisk medverkan 2023 – 2024. Carita Melchert.
- 2024:16 Tosterups kyrka, Tomelilla kommun, Skåne län. Antikvarisk medverkan 2022 – 2024. Carita Melchert.
- 2024:17 Västra Karaby kyrka, Kävlinge kommun, Skåne län. Antikvarisk medverkan 2024. Carita Melchert.

2024:18

Gjøvik Gård, Gjøvik kommun, Innlandet fylke, Norge. Trädgårdsarkeologisk undersökning 2023.
Aja Guldåker.